

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA

**ZAPOMENUTÍ AUTOŘI ČESKÉ PRÓZY S TEMATIKOU
DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY
DIPLOMOVÁ PRÁCE**

Ondřej Palán

Učitelství českého jazyka a historie pro základní školy

Vedoucí práce: PaedDr. Jiří Staněk CSc.

Plzeň, 2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni 29. června 2017

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Jiřímu Staňkovi, CSc. za cenné připomínky, inspirativní diskuze a odborné rady, kterými přispěl k vypracování této diplomové práce.

Obsah

1	ÚVOD.....	3
2	CHAOTICKÉ INTERMEZZO 1945 – 1948	5
2.1	Politické ovzduší poválečného Československa	5
2.2	Kulturní a literární kontext období.....	6
2.3	Centralizace kultury a diferenciacie uměleckých směrů	8
2.4	Spisovatelova úloha	9
3	CHARAKTERISTIKA PROZAICKÉ PRODUKCE POVÁLEČNÉHO TŘÍLETÍ	11
3.1	Téma války ve fabulované próze	12
4	DOKUMENTARISTICKÁ PRÓZA POVÁLEČNÉHO OBDOBÍ	16
4.1	Zapomenutí autoři memoárové literatury z prostředí koncentračních táborů ...	17
5	MEDAILONY ANALYZOVANÝCH AUTORŮ	20
5.1	Dr. Lev Sychrava (16. prosince 1887 – 4. ledna 1958).....	20
5.2	Jiří Beneš (1898 – 1966)	23
5.3	František Robert Kraus (1903 – 1967).....	24
6	ANALÝZA DĚL ZVOLENÝCH AUTORŮ	26
6.1	Lev Sychrava: Záznamy z Buchenwaldu	26
6.1.1	Obecná charakteristika díla.....	26
6.1.2	Buchenwaldské peklo nejen očima Lva Sychravy	27
6.1.3	Smrt jako všednost tábora.....	30
6.1.4	Filozofický a politický rozměr díla.....	32
6.1.5	Formální a jazyková stránka díla	35
6.1.6	Shrnutí.....	36
6.2	Jiří Beneš: V německém zajetí.....	37
6.2.1	Obecná charakteristika díla.....	37
6.2.2	Povolání průvodce nacistickým peklem	38
6.2.3	Motivy hladu.....	41
6.2.4	Osobnost autora a jeho myšlenkový svět.....	43
6.2.5	Vlastenecké a národnostní prvky v díle.....	45
6.2.6	Formální a jazyková stránka díla	46
6.2.7	Shrnutí.....	48
6.3	František Robert Kraus – Plyn, plyn, plyn..., pak oheň	49

6.3.1	Obecná charakteristika díla.....	49
6.3.2	Krausova cesta nacistickými tábory	50
6.3.3	Příběhy druhých.....	53
6.3.4	Jazyková a kompoziční stránka díla	54
6.3.5	Shrnutí.....	55
6.4	Srovnání analyzovaných děl	57
6.5	Neprávem opomíjení?	58
7	Závěr	60
	Resumé	62
	Seznam literatury	63

1 ÚVOD

Období tzv. třetí republiky trvalo jen necelé tři roky, avšak svým politickým a kulturním kontextem patří mezi vůbec nejkomplikovanější etapu moderních dějin Československa. Předložená diplomová práce si klade za cíl popsat kulturně-politické ovzduší periody a v jejím kontextu analyzovat díla vybraných autorů memoárové literatury s tematikou koncentračních táborů.

Detailněji zkoumanými autory budou Lev Sychrava, Jiří Beneš a Robert František Kraus. Z poměrně široké spisovatelské základny v dané žánrové a tematické oblasti jsem zvolil výše uvedená jména z důvodu vyšší kvality děl a pro jejich potenciál demonstrovat charakteristické tendence válečné memoárové literatury. Práce by rovněž měla upozornit na opomíjení zkoumaných autorů dnešními čtenáři a na základě hlubší analýzy vybraných publikací komplexně zhodnotit jejich kvalitu.

První obsáhlá část práce s názvem „Chaotické intermezzo 1945 - 1948“ jednak charakterizuje politická a kulturní specifika doby, jednak demonstruje velice úzké sepjetí politické sféry se sférou literární (i jinými druhy umění). Vlivem výrazné politizace a centralizace umění vznikaly třecí plochy mezi prosocialisticky orientovanými spisovateli a autory zastávajícími tradiční demokratické hodnoty. Postihnout to, jak se tento bipolární vztah odrazil v tehdejší literární produkci, je tedy jedním z hlavních cílů této části práce. Vzhledem k ústřednímu tématu textu budou reflektována pouze díla s tematikou války a okupace.

Tragický prožitek člověka v koncentračním táboře a jeho následný odraz v dokumentárně laděné próze je obsahem další části práce. Cílem je především poukázat na typické rysy „lágrové“ literatury a naznačit odlišné koncepce, jimiž se jednotlivá díla ubírala. Kromě hlavních autorů, jejichž analýza bude tvořit jádro práce, zde budou zmíněni další spisovatelé, kteří by si svou kvalitní tvorbou rovněž zasloužili větší pozornost.

Stěžejním bodem práce je komplexní analýza již zmíněných děl vybraných autorů, tedy Lva Sychravy (*Záznamy z Buchenwaldu*), Jiřího Beneše (*V německém zajetí*) a Františka Roberta Krause (*Plyn, plyn..., pak oheň*). Detailní vhléd do jednotlivých publikací se bude soustředit zejména na obsahovou kvalitu, dále na to, do jaké míry se jednotlivým autorům podařilo obohatit daný typ literatury o nové a originální prvky. V následující podkapitole je obsaženo souhrnné srovnání děl, v němž jsou zdůrazněné jak společné, tak i odlišné znaky.

Poslední část práce je pojímána jako krátká úvaha nad tím, proč jsou autoři memoárové literatury s tak silným životním tématem, navíc podpořeným kvalitním zpracováním, na samé periférii čtenářského zájmu.

Jako hlavní sekundární zdroje práce budou použity: *Akademické dějiny literatury 1945 -1948* (kolektiv autorů), dále *Přehled dějin literatury 1945-1989* (Janoušek a kol.) a *Poznámky k české literatuře* z periodika *Orientace*, ročník 1966 (Jiří Brabec).

2 CHAOTICKÉ INTERMEZZO 1945 – 1948

2.1 Politické ovzduší poválečného Československa

Jen málokterá etapa českých moderních dějin vyvolává takové množství nezodpovězených otázek, jako období tzv. třetí republiky. Byť se jedná o relativně krátkou periodu trvající necelé tři roky, její následky se ukázaly být pro další vývoj Československá zcela zásadní. Nastolená totalita, spojená se ztrátou základních svobod, trvala dlouhých 41 let a dá se říci, že důsledky tak hluboké morální i materiální regrese jsou do jisté míry patrné dodnes.

Byť poválečné Československo deklarovalo právní kontinuitu s první republikou, projevovala se již od počátku touha po změně. Stále se ozývaly dozvuky mnichovské zrady západních mocností a mnozí k tomu kritizovali roztříštěnost systému prvorepublikových stran, pro něž byly typické nestabilita vlád a sociální napětí.¹ Touhu většinové společnosti po novém politickém směřování potvrdili i historici v pravidelném diskusním cyklu deníku *Respekt* (Fokus). Například Jiří Pernes tvrdí, že za únorový převrat si může česká společnost sama a příčiny hledá již v roce 1945: „*Češi a Slováci chtěli ve velké míře změnu. Novou republiku, kterou společnost začala budovat v roce 1945, chtěla ji mít jinou, než byla republika předválečná. Proto začala podporovat experiment takzvané lidové demokracie. Komunisté dokázali oslovit veřejnost do té míry, že je podporovala i v únoru 1948.*“²

Tendence k výrazně levicově orientovanému vedení státu se jednoznačně projeví již v dubnu 1945 v rámci Košického vládního programu. Československo v něm deklarovalo orientaci k Sovětskému svazu. Při samotném jednání se ukázala fatální nepřipravenost nekomunistických zástupců, a není tak s podivem, že hlavní slovo patřilo komunistům v čele s Klementem Gottwaldem. Kompromisní pohled na celou problematiku měl prezident Jiří Beneš (z řad umělců například Václav Černý), který v Československu spatřoval most mezi Východem a Západem, tato představa se však ukázala být naivní. Prozápádní vazby slábly společně s reálnou šancí na obnovení demokratických poměrů ve společnosti. Role komunistické strany jako silné a jednotné

¹ ČAPKA, František a Jitka LUNEROVÁ. 1948: *Vítězný únor: Cesta k převratu*. Brno: CPress, 2012, s. 4.

² NOVÁK, František. *Můžeme si za únor 1948 sami?* Fokus [online]. Praha: Respekt, 2008 [cit. 2017-06-28]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/fokus/muzeme-si-za-unor-1948-sami>

organizace, zmocňující se postupně všech důležitých resortů, ostře kontrastovala s bezradnou nekomunistickou opozicí.³

Je zcela na místě položit si otázku: Jak je možné, že generace vyrůstající v duchu humanistických zásad Tomáše Garrigua Masaryka, navíc proživši válečné útrapy, se nechala zvábit falešnou rétorikou plnou budovatelského nadšení? Jako jedna z odpovědí se nabízí naivní víra v nový a lepší společenský systém. A právě tuto víru komunisté dokázali úspěšně rozsévat celým spektrem společnosti. Historik Jiří Kocián v již zmíněné rubrice Respektu pojmenoval jeden z hlavních aspektů úspěchu komunistické strany: „*Co udělali komunisté velmi šikovně, čím předbíhali ostatní politické strany, bylo, že se neobraceli tradičně na dělníky a sociálně slabší vrstvy, ale že dokázali oslovit a získat i střední vrstvy – úředníky, rolníky. To oslabilo i ve volbách 1946 demokratické strany.*“⁴

Vítězný únor 1948 se ve světle předchozích událostí jeví jako logická výslednice, k níž československá společnost šla již od prvních poválečných měsíců. Mezi hlavní příčiny lze zařadit spolupráce demokratů s komunisty, nejednotnost nekomunistických politiků, bezvýhradné podřizování se Sovětskému svazu (např. odmítnutí Marshallova plánu) a v neposlední řadě výjimečná schopnost komunistů ovládat masy. Význam února 1948 tkví především v jeho varovné hodnotě, kterou výstižně pojmenovává historik František Čapka v knize *1948: Vítězný únor* takto: „*Význam února 1948 spočívá v jeho následné varovné hodnotě. Únor se stal draze vykoupenou zkušeností, dokladem o selhání tehdejší občanské společnosti a demokratické politické kultury, byť proběhl za podpory značné části této společnosti a v podstatě v mezích formální legality.*“⁵

2.2 Kulturní a literární kontext období

Nové politické a společenské koncepce se výrazně projevy i na poli kulturním, a to zejména literárním. Propojení politické sféry s uměleckou byl pro poválečnou periodu charakteristickým rysem. V kontextu českých dějin se však nejednalo o zcela nový jev. Připomeňme, že umělci, zvláště pak spisovatelé, se již v obrozenecké epoše považovali za mravní autority. Ve významných historických okamžicích se pak očekávalo, že právě národní umělci upřednostní národní zájmy před osobními.

³ ČAPKA, František a Jitka LUNEROVÁ. 1948: *Vítězný únor: Cesta k převratu*. Brno: CPress, 2012, s. 23.

⁴ NOVÁK, František. *Můžeme si za únor 1948 sami? Fokus* [online]. Praha: Respekt, 2008 [cit. 2017-06-28]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/fokus/muzeme-si-za-unor-1948-sami>

⁵ ČAPKA, František a Jitka LUNEROVÁ. 1948: *Vítězný únor: Cesta k převratu*. Brno: CPress, 2012, s. 5.

Sám prezident Edvard Beneš ztotožňoval spisovatele s ochráncem mravních hodnot a budovatelem národního sebevědomí. V pojetí komunistického politika Václava Kopeckého představoval spisovatel budovatele osvobozené národní duše a mistra kultury. Srovnáme-li obě pojetí, nejsou na první pohled příliš rozdílná.⁶

Politizace literatury vyplývala již z dubnového zasedání vlády v Košicích. V Košickém vládním programu byl obsažený cíl směřující k důsledné demokratizaci vzdělání a kultury. Na jedné straně „demokratizace“ sice znamenala rovný přístup ke vzdělání pro všechny, na druhé straně však také centralizaci a státní financování kulturních aktivit, zejména pak divadla a filmu. Ministr školství Zdeněk Nejedlý apeloval na to, aby umění nesloužilo pouze elitám, ale i „lidu a národu“. O zásadním významu umění v tehdejší společnosti svědčilo i zřízení titulu „národní umělec“, který se dle sovětského modelu uděloval umělcům každoročně, a to navíc samotnou vládou. Umění tedy vedle estetické funkce kladlo velký důraz rovněž na výchovný aspekt díla.⁷

Výrazný politický akcent v literární tvorbě kritizoval v článku *Tvoř, umělče* především Ferdinand Peroutka. Více se dle něj politizovalo a reprezentovalo, než tvořilo. Kritiku však nesměřoval pouze na levicově orientované spisovatele, nýbrž i na ty prozápadně orientované: „*Ale někteří lidé jakoby neměli vlastního motoru a čekali, že na východě nebo na západě se zdvihne vítr a zaduje do jejich plachet. Dali se přemluvit, že je ponese kolektiv. Věří více v něco, co je postaveno mimo ně, místo v nejvlastnější síly umělcovy. Očekávají, že odkudsi zvnějšku na ně sestoupí síla a jistota, kterou mají mít v sobě. Místo, aby byli tryskajícím pramenem, jsou ochotni se přizpůsobit.*“⁸ Nutno dodat, že Peroutka pro své názory patřil mezi komunisty mezi vůbec nejvíce nenáviděné demokraticky smýšlející osobnosti, a proto byl nucen po únorovém převratu emigrovat.

Hlavním zájmem komunistické strany bylo dosažení co největšího vlivu ve všech sférách společnosti – hospodářské, společenské i kulturní. Významným nástrojem k dosahování stanovených cílů se stalo získávání známých umělců především z řad spisovatelů, neboť právě jim společnost tradičně naslouchala nejvíce. V tomto aspektu byli komunisté velice úspěšní, nejlépe to dokládalo předvolební *Májové poselství kulturních pracovníků českému lidu* (1946), které podepsalo více než 800 významných umělců, mezi nimi například Holan, Hrubín či Mukařovský.⁹

⁶ JANOUŠEK, Pavel a Petr ČORNEJ. *Dějiny české literatury 1945-1989, I. díl*. Praha: Academia, 2007, s. 24.

⁷ JANOUŠEK, Pavel. *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2012, s. 16.

⁸ PEROUTKA, Ferdinand: *Tvoř, umělče...*, in *Dnešek* 1, 1946, č. 8, s. 262

⁹ JANOUŠEK, Pavel. *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2012, s. 17.

Komunistickou dominanci na poli umění výrazně podporovaly ústřední správní úřady vytvořené pro oblast kultury a výchovy. Na žádost Ministerstva školství Zdeňka Nejedlého vznikly do roku 1946 odbory lidovýchovný, literární, hudební a divadelní. Značné kompetence měl i ministr informací Václav Kopecký, jehož resort řídil oblast filmu, rozhlasu, tisku a rovněž koordinoval zahraniční styky se zahraničím. Politické zájmy natolik upozadily svobodu uměleckého projevu, že se vůči těmto postupům vyhradila část kulturní obce. (např. V. Černý, F. Peroutka, F. Šrámek a další).¹⁰ V kulturní opozici však stála jen hrstka prozíravých, kteří byli již před vítězným únorem považováni za podvratné živly.

2.3 Centralizace kultury a diferenciacie uměleckých směrů

Příznačným jevem pro poválečné období bylo sdružování umělců do různých profesních spolků a organizací. Bezprostředně po válce vzniklo *Sdružení kulturních organizací*, které například od roku 1946 vydávalo Peroutkův týdeník *Dnešek*, snažící se obnovit kontinuitu s meziválečnou *Přítomností*. Vzhledem k tomu, že většina členů byli demokraté, založili komunisté krátce na to *Kulturní obec*. Její programové prohlášení podepsalo 41 komunistických sympatizantů. Mezi nimi můžeme jmenovat E. F. Buriana, F. Halase, M. Majerovou, S.K. Neumanna, Vítězslava Nezvala, Ivana Olbrachta či Ladislava Štolla. Reakcí na komunistickou iniciativu se stalo založení *Kulturního svazu* s programovým heslem: *Kultura musí být svobodná*. Signovalo ho přes šedesát demokraticky smýšlejících tvůrců (V. Černý, P. Eisner, Jaroslav Seifert, F. Peroutka, F. Šrámek a další). Kulturní obec byla tedy názorově značně diferenciovaná, a byť se objevily snahy o překonání této rozštěpenosti, nepovedlo se ji již plně překonat.¹¹

Na tomto místě je třeba se zmínit o nejvlivnější literární organizaci *Syndikátu českých spisovatelů* v čele s předsedajícím Františkem Halasem. Přestože v něm působila většina prosocialisticky orientovaných autorů a organizace se navíc ztotožnila s Košickým národním programem, názorově byl výrazně roztržštěn. Třetí plochy nevznikaly pouze mezi komunistickými představiteli a těmi prozápadně orientovanými, nýbrž i uvnitř jednotlivých frakcí. Připomeňme například vymezení komunistického představitele Jana Grossmana proti přílišné politizaci literárních děl (po roce 1948 se

¹⁰ JANOUŠEK, Pavel. *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2012, s. 17.

¹¹ Tamtéž, s. 18.

s ideologií rozešel).¹² Široké spektrum pohledů na úděl literatury ve společnosti potvrdil Sjezd českých spisovatelů z června 1946, jenž zahájil úvodním projevem prezident Edvard Beneš. V něm zaznělo například to, že důležitá je spisovatelova mravní integrita a odpovědnost na cestě k češství, evropanství a lidství. Podpořil rovněž autonomii literatury a tradiční postavení spisovatele ve společnosti. Většinové prosocialistické křídlo pak přiřklo spisovateli především roli spolutvůrce převratných politických změn, a není tak s podivem, že závěrečné usnesení sjezdu mělo podobu politického dokumentu.¹³

Centralizace kulturního života tkvěla především v následování sovětského vzoru jako jediné ideální podoby uměleckého díla. Dle Zdeňka Nejedlého mělo být kvalitní umělecké lidovým, přístupným širokým masám a politicky angažovaným. Vzhledem k odmítavému postoji především tzv. individualistických humanistů (V. Černý, F. Peroutka a další) však do osudného převratu Československo stále sdílelo kulturní prostor i se západem, přetrvávala orientace především na Francii a anglofonní oblast. Pochybnosti o správnosti sovětského vzoru navíc začaly sílit po případu Achmatovová, Zoščenko (vyloučení ze Svazu sovětských umělců) a následných represích v Sovětském svazu. Rozporuplné pocity vyvolala rovněž první výstava oficiálního sovětského malířství v Praze, která byla neslučitelná s moderním evropským uměním. Naopak kladné odezvy se dostalo novým filozofickým proudům, a to především existencialismu vedenému Václavem Černým či *Skupině 42* v čele s teoretikem Jindřichem Chalupěckým.¹⁴

2.4 Spisovatelova úloha

Při reflektování nesmírně složitého období 1945 – 1948 čelíme mnoha závažným otázkám, na něž nelze dodnes s určitostí odpovědět. Byl konec demokracie v Československu dobrovolnou cestou většinové společnosti, nebo se národ stal pouhou figurkou na šachovnici ovládanou vítěznými mocnostmi? Do jaké míry mohli umělci, především spisovatelé, formovat veřejné mínění? Měli i oni svůj podíl na následujícím období temna českých dějin?

Dané otázky vyvolávají napříč odbornou veřejností rozličné odpovědi. Shoda však panuje v tom, že většinová česká společnost sympatizovala s myšlenkami

¹² JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945-1989, I. díl*. Praha: Academia, 2007, s. 47.

¹³ JANOUŠEK, Pavel. *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2012, s. 19.

¹⁴ Tamtéž, s. 23.

Sovětského svazu a jen její menší část upozornila na nebezpečnost této orientace. Na druhé straně je třeba si uvědomit geopolitickou důležitost tehdejšího Československa pro invazivní politiku Sovětského svazu. I kdyby národ kladl větší odpor, komunisté by se i tak pravděpodobně chopili moci (byť za pomoci armády). Postavení se komunistické doktríně mohlo mít především symbolický význam. Jednak by dokázalo svébytnost národa, jednak by bylo pozitivním signálem pro západní mocnosti.

Jak již vyplynulo z předchozích kapitol, významné společenské a politické postavení zaujímali umělci, zejména spisovatelé. Edvard Beneš jim přiřkl roli vykladačů velkých politických změn, komunističtí představitelé je pak považovali za významný politický nástroj. Byť nemůžeme říci, že jejich většinou prosocialisticky laděný hlas byl jedním z rozhodujících faktorů při sovětizaci českého národa, nelze jejich roli zcela opomínat. Pokud je úlohou spisovatele vyburcovat svědomí a činnost člověka v těžkých momentech národa, pak většina spisovatelů selhala. Za pochopitelné se dát považovat hledání nového životního řádu v podobě marxismu těsně po válce, neboť traumatická zkušenost z Mnichova 1938 byla stále v pamětech většiny. Složitější je však přijmout, že tato víra zůstala u mnohých nedotčena i po mnoha odstrašujících případech, při nichž komunisté projevíli touhu po uchopení moci a okleštění základních lidských práv (především svobody).

Cestu k „vítěznému únoru“ sice ve velké míře předurčily konference tzv. Velké trojky, které zařadily Československo do sovětské sféry vlivu, zároveň však oné cestě plné budovatelského nadšení a víry v lepší zítřky nakročila společnost v čele s politiky a umělci dobrovolně. Nikdo však předem obeznámený s poúnorovým vývojem politické a kulturní situace nemá právo ukazovat na druhé jako na viníky, zvláště pokud danou etapu neprožil jako přímý účastník.

3 CHARAKTERISTIKA PROZAICKÉ PRODUKCE

POVÁLEČNÉHO TŘÍLETÍ

Složité politické situace a zpřetrhání vazeb z období před druhou světovou válkou se musela nutně kvalitativně odrazit i na prozaické produkci poválečného období. Ta je sice v relativně krátkém tříletém úseku nesmírně produktivní co do počtu vydaných děl, ale svou hodnotou spíše naznačuje krizový stav. Jiří Brabec vývoj poválečné prózy přiléhavě nazývá „chaotickým intermezem“. I přes značnou nejednotnost ji lze rozdělit do několika hlavních proudů. Ve velkém množství se produkovala literatura konvenční, typická především ideologickým uchopením témat, dále literatura náročnějších cílů (psaná nejčastěji za války) a tvorba poválečná snažící se navázat na moderní tradice.¹⁵

V prvních poválečných letech převažovala literatura napsaná za okupace, která buď zůstala v původní podobě, nebo se různými způsoby aktualizovala. Vzhledem k zvolené tematice tato díla nemohla být publikována, a proto se s nimi čtenáři seznámili nejdříve až v květnu 1945. Mezi autory tvořící v atmosféře nacistického útlaku patřili například Vladislav Vančura, Eduard Bass, Stanislav Řezáč či Karel Poláček. Řadíme sem také spisovatele, kteří žili v emigraci (Egon Hostovský, František Langer, Jiří Mucha, Zdeněk Vladimír a další). Rovněž se vydávala díla zemřelých autorů, zmiňme především Karla Čapka a jeho *Knihu apokryfů* či Poláčkovu *Bylo nás pět*. Vzhledem k požadavku ideologické angažovanosti umění se však literatura z období okupace mnohdy ocitla neprávem na periferii zájmu. Literární kritika si totiž žádala autory hledící do budoucna a tvořící v souladu s dobovou ideologií.¹⁶ Připomeňme vyjádření Karla Poláka na přednášce Klubu čtenářů z 11. února 1947: „*Jak možno mluvit o románu dnešním, když všecka naše mysl je zaměřena k zítřku? Není to, co nazveme dnešním českým románem, už věci včerejška, ještě než jsme to slovo vlastně vyřkli?*“¹⁷

I přes značně přezíravý pohled marxisticky orientovaných kritiků se díla v průběhu dalších dekád oživovala, a stala se tak běžnou součástí čtenářských kánonů.

Zajímavý náhled do problematiky prózy psané za okupace přináší literární historik Jiří Brabec, který ji z hlediska vývoje srovnává básnickou tvorbou. Té se podle

¹⁵ BRABEC, Jiří: Poznámky k české literatuře 1945–1948, in *Orientace* 1, 1966, č. 4, s. 80

¹⁶ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945-1989, I. díl*. Praha: Academia, 2007, s. 80.

¹⁷ BRABEC, Jiří: Poznámky k české literatuře 1945–1948, in *Orientace* 1, 1966, č. 4, s. 80.

něj podařilo obohatit moderní tradice a najít východiska z hrozící stagnace. Oproti tomu prozaická produkce byla značně omezena cenzurním tlakem a mimoestetickými funkcemi. Důsledkem toho díla vykazovala tendence k laciné zábavnosti a planému historismu. Rovněž upozorňuje na zpřetrhání vazeb s moderní světovou prózou a předmnichovským obdobím první republiky.¹⁸

3.1 Téma války ve fabulované próze

Byť v poválečné próze vznikalo mnoho názorově zcela odlišných koncepcí, bylo možné najít spojující bod především ve společných tématech války a okupace. Ve velkém množství vznikala především dokumentaristická literatura z prostředí koncentračních táborů a věznic, ta však bude předmětem zkoumání až v následujících kapitolách.

Ve srovnání s třicátými lety, pro něž bylo charakteristické pluralitní vidění světa, změny vyprávěcích perspektiv či různé zvrstvení času, se poválečná próza vyznačovala nejčastěji chronologickou linií vyprávění a přímým sledem událostí. Stěžejní roli zaujímal vypravěč často s funkcemi komentátora a glosátora děje i dobových reálií. V souvislosti s tím se nezřídka v dílech objevovaly reportážní prvky, parafráze různých dokumentů a demonstrovány byly i etické postoje autora.¹⁹ Pro lepší názornost budou ve stručnosti představena některá reprezentativní díla období.

Příznačným rysem byla záliba autorů v alegorických příbězích na pozadí historické látky, jako v případě následujících tvůrců. Ještě z válečného období zmiňme dílo Ivana Olbrachta s názvem *Dobyvatel*, jež poměrně věrně vycházelo z předlohy *Dějiny dobytí Mexika* od Wiliama Prescotta. Jednou z hlavních myšlenek knihy je ukázání paralely dobyvatele Cortese a Hitlera, která by jistě na čtenáře působila intenzivněji, kdyby se dílo vydalo v době dokončení románu, a to v roce 1940. V Československu však vychází se sedmiletým zpožděním, a přirovnání dvou diktátorů se tak nabízí samo sebou.²⁰

S podobnou časovou prodlevou vyšel román *Makana – otec divů* (1945) od Jiřího Weila. I zde autor vsadil přirovnání postavy falešného proroka a nacistického vůdce, ale na rozdíl od Ivana Olbrachta usiloval Weil o hlubší sdělení. Podle Pavla Eisnera pro něj bylo důležité zachycení zrodu a svodu mesiášské lži. Tragédie člověka je zde

¹⁸ BRABEC, Jiří: Poznámky k české literatuře 1945–1948, in *Orientace* 1, 1966, č. 4, s. 80

¹⁹ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945-1989, I. díl*. Praha: Academia, 2007, s. 231.

²⁰ BRABEC, Jiří: Poznámky k české literatuře 1945–1948, in *Orientace* 1, 1966, č. 4, s. 81.

v úzké spojitosti s jeho sociálním postavením. Weil se tedy nesnažil alegoricky poukazovat pouze na fenomén Adolfa Hitlera a jeho moci nad člověkem, ba naopak se snažil o širší myšlenkovou platnost. Weil skvěle uplatnil znalosti dějin Střední Asie z 8. století, oprostil postavy hlubších psychologických analýz, díky čemuž působí vyprávění věcněji a střízlivěji.²¹

Koncem války dopsal alegorický román *Dies Irae* Josef Kopta. Ústředním motivem knihy je vesnice očekávající konec světa, který lze jinotajně interpretovat také jako očekávání konce války a možnosti pro lidstvo začít nový a lepší život. Autor zde stylizuje příběh jako komentované a přímé vyprávění dějů s civilní i legendární podobou. Naděje pro lidstvo je viděna hlavně v morální obrodě člověka jako takového. Pochvalně se vyjadřuje Jiří Brabec rovněž o Jaromíru Johnovi, kterého označuje za suverénního vypravěče. V poválečném období od něj vyvolal největší ohlas román *Eskamotér Josef*, jenž představuje jakousi paralelu s biblickou postavou Joba. Hlavní postavou je těžce zkoušený sklář a jeho rodina. Dílo zaujme svou kompoziční a vypravěčskou originalitou. Reportážně kronikářský styl se zde prolíná s ironickými komentáři, fiktivní scény se střídají s civilními pasážemi, grotesknost se soucitem a biblické hloubání s banálními výjevy.²²

Rozsáhlý román Vojtěch Mixy *Smršť na čtrnáctém poledníku* z roku 1948 se časově pohybuje částečně v prvních letech okupace, ale větší prostor zaujímá období hospodářské krize a následující nástup fašismu. Děj je střídavě situován v Kutné Hoře, Praze, Porúří, Holandsku a Berlíně. Postavy z jednotlivých prostředí jsou nositeli různých ideologií. Vedle komunistů a demokratů se tak čtenář setkává také s fašisty či židy. Jiří Beneš Mixovi vyčítá především sklouzávání do deklarativních komentářů politických událostí a přílišnou schematizaci hlavních typů postav. Nevydařené propojení člověka a dějin je typické i pro další autory tohoto období, zmiňme práce Heleny Dvořákové, Čestmíra Jeřábka, Václava Hlaváčka či Olgy Scheinpflugové.²³

Proti analytickým tendencím moderní prózy se vyhranili socialisticky orientovaní autoři. Středem zájmu se měl stát typ hrdiny, který je schopen své činy podepřít vyšším politickým cílem či zájmem. Měl jednat hrdinsky, aktivně a podávat společnosti správný příklad jednání v krizových situacích. Z literatury s válečnou tematikou sem můžeme

²¹ BRABEC, Jiří: Poznámky k české literatuře 1945–1948, in *Orientace* 1, 1966, č. 4, s. 81-82.

²² Tamtéž, s. 82.

²³ Tamtéž, s.,84.

zařadit například Bohuslava Březovského, Jiřího Marka a Jana Drdu. Největšího ohlasu se dostalo posledně jmenovanému autorovi a jeho dílu *Němá barikáda* (1946). Užité kompoziční principy v jednotlivých příbězích jsou založeny na ostrých kontrastech dobra a zla (podobně jako v pohádkách). Postavy nacistů téměř ve všech povídkách symbolizují zlo, zatímco postavy české jsou vykresleny jako hrdinové. Jednotlivé události jsou navíc čtenáři předkládány s notnou dávkou sentimentu a patosu. I přes schematické vykreslení jednotlivých postav a obsahovou jednoduchost je třeba ocenit Drdovy vypravěčské schopnosti a umění zaujmout běžného čtenáře. Zajímavé je, že dobová literární kritika označila Drdovy povídky za malé skvosty české literatury. V opačném duchu se o nich však vyjádřil Václav Černý kritizující primitivní schéma povídek, plané moralizování a podřízení se politické poptávce.²⁴

Vzhledem k vynikající tradici české psychologické prózy by se mohlo zdát, že právě tento typ prózy bude kvalitou převyšovat ostatní ideologicky zatížená díla a bude se vyvíjet v souladu s moderní světovou prózou. Poválečná produkce však přinesla především zklamání. Všechna jmenovaná díla (Bohuslav Březovský - *Člověk Bernard*, Jiří Valja – *Zbraně bezbranných*, Miloslav Hanuš – *Příběh o pomoci*, *Legenda o Tomášovi*) dokumentují úpadek československého psychologického románu. Místo hlubších analýz a postižení proudu duševních procesů se autoři poddali moralizování a utopicko-ideologickým myšlenkovým konstrukcím. Hlavní hrdina v dílech obvykle spěje ke katarzi či smrti dle toho, zda došel k požadovanému poznání (moralistní pointě).²⁵

Z řady schematických děl psychologické prózy spjatých s poválečnou ideologií se vyšší kvalitou vymykala produkce Egona Hostovského, jehož knihy, napsané v USA, se po skončení války vydávaly i v Československu. Nejvíce zaujaly *Listy z vyhnanství* (1946), *Sedmkrát v hlavní úloze* (1946) a *Úkryt* (1946). Vzhledem k exilovému působení v USA vyrůstají Hostovského díla z jiného kontextu a podmínek a ve srovnání s domácí tvorbou se jasně vyjevuje slabost převážně části české psychologické prózy.²⁶ Situaci nejlépe vystihl literární kritik Jan Grossman: „*Po všech záplavách ideologické literatury, která vymezuje závratnou šířku a vření přítomnosti do vykonstruovaných tezí a antitezí a pospíchá je spasitelsky uzavřít, vyřešit a syntetizovat, je tu konečně opět někdo, kdo dovede vidět všechnu vnitřní anarchii, zmatek a depersonalizaci lidské*

²⁴ BRABEC, Jiří: Poznámky k české literatuře 1945–1948, in *Orientace* 1, 1966, č. 4, s. 84.

²⁵ Tamtéž, s. 74.

²⁶ Tamtéž, s. 76.

*osobnosti pohledem nelomeným, pohledem, který dovede vsutku vidět, zpytovat a rozebírat – a není přitom zatížen laciným idealistickým optimismem a reformismem, který chce vše řešit a vyrovnávat.*²⁷ Dodat ještě můžeme to, že Hostovského díla si nevysloužila větší pozornost v USA, výrazně větší ohlasu se jim dostalo až v Československu.

²⁷ BRABEC, Jiří: Poznámky k české literatuře 1945–1948, in *Orientace* 5, 1966, č. 4, s. 76.

4 DOKUMENTARISTICKÁ PRÓZA POVÁLEČNÉHO OBDOBÍ

Specifické místo v poválečné literatuře zaujímala dokumentární a svědecká literatura líčící prožité hrůzy autorů z koncentračních táborů či vězení. Díla tohoto typu vycházela bezprostředně po válce, díky čemuž si zachovala velkou mírou autentičnosti. Čtenáři se tak mohli důvěrně seznámit s prostředím nacistických továren na smrt ve velice detailní a dramatické podobě. Ve srovnání s uměleckou prózou, která zprvu jen těžko hledala vhodnou formu pro vyjádření tak komplikovaného tématu, mohla dokumentaristická jednoduše sázet na popis autorovy cesty koncentračními tábory a věznicemi přesně dle prožité reality. Zřejmě proto jen do roku 1947 vyšlo 80 titulů s tímto zaměřením.²⁸

Mezi nejčastěji uplatňované žánry se řadily reportáže, memoáry a deníky, neboť právě tyto žánry jsou nejvhodnější formou pro věrné zaznamenání reality. Pracují totiž se skutečnými postavami i událostmi tak, aby byla zachována jejich svědecká hodnota. I když se v tomto typu prózy do jisté míry prosazovalo individualistické pojetí prožitku, výrazně se uplatňovalo také národní hledisko. Autoři se tak často stylizovali po podoby postav symbolizujících národní utrpení a nezřídka svůj boj interpretovali jako okamžik očekávané společenské změny. Ani dokumentaristicky laděná literatura se tedy nedokázala zcela vyhnout politické poptávce doby (především později psaná díla). Nesporným faktem však je, že si tato specifická laděná próza nejenže vydobyla svébytné postavení na čtenářském a kulturním poli, ale v dané tematice dokonce v mnohém předčila fiktivní epiku.²⁹

Mluvíme-li o vězeňské literatuře, je nutno ji vnímat v širším významu. Nezahrnuje totiž pouze prostředí vězení jako mikroprostředí se čtyřmi stěnami, ale i koncentrační tábory s jejich nesmírně složitou strukturou a fungováním, jejichž odraz v literatuře je středem zájmu diplomové práce. Početné memoárové výpovědi o životě v koncentračním táboře se při popisech v mnohém shodují. A to především v tom, že nacisté vytvořili novodobý typ otroctví, v němž byl člověk redukován na pouhou jednotku určenou k práci, nebo ke smrti. Více než člověku se mnohdy podobal dobytku určenému na porážku a v souladu s tím se s ním jednalo. Pro „koncentračnickou“ literaturu je příznačné vrstvení detailních popisů, reálií a snaha

²⁸ JANOUŠEK, Pavel a Petr ČORNEJ, ed. *Dějiny české literatury 1945-1989, I. díl*. Praha: Academia, 2007, s. 219.

²⁹ Tamtéž, s. 219.

o co největší průkaznost líčených prožitků. Toho je nejčastěji dosahováno odkazováním na jiné přeživší svědky. Oproti dílům z vězeňského prostředí (v užším slova smyslu) se autoři zdaleka nezaměřují tolik na vnitřní prožitek a více se naopak orientují na zachycení vnějšího světa. Do něj patří každodenní boj o život, konfrontace s dozorci, kápy či bezmocné přihlížení nacistickému vraždění spoluvězňů.³⁰

Motivy jednotlivých děl jsou sice ve skrze stejně či podobné, ale liší se způsobem zpracování. Pavel Janoušek rozděluje memoárovou produkci do dvou základních tendencí, mezi nimiž díla oscilovala. V prvním případě se autoři snažili o obohacování osobní perspektivy přidáním svědectví dalších osob či dokumentů rozšiřujících znalosti o fungování a organizaci tábora. Do této linie můžeme zařadit například Lva Sychravu s jeho *Záznamy z Buchenwaldu* (1945) či Jana Hajšmana s dílem *Drápy bestie* (1947). V druhém případě se autoři snažili dodržovat individuální perspektivu svědectví s větším důrazem na emotivnost výpovědi. Tato tendence v poválečné produkci převažovala. Řadíme sem například Václava Jirů – *Šesté jaro* (1946), Františka R. Krause – *Plyn, plyn..., pak oheň* (1945) či Annu Ouředníčkovou – *Tři léta v Terezíně* (1945).³¹

4.1 Zapomenutí autoři memoárové literatury z prostředí koncentračních táborů

Jak již bylo zmíněno, memoárově laděná díla vycházela v poválečném období v poměrně hojném množství. Vzhledem k časté podobnosti výpovědí jednotlivých autorů se budeme zabývat pouze díly, která jsou buď pro daný okruh reprezentativní, nebo vybočují z řady svou vyšší kvalitou. Detailnímu rozboru budou podrobena následující díla: *Zápisky z Buchenwaldu* (1945) od Lva Sychravy, dále *V německém zajetí* (1945) od Jiřího Beneše a *Plyn, plyn....pak oheň* (1945) od Františka Roberta Krause.

Rok po skončení války vzbudila velký ohlas publikace *Továrna na smrt* (1946) autorů Oty Krause a Ericha Schöna, která vyšla hned v šesti vydáních. Děsivé svědectví dvou zámečnicků (doplněné o svědectví dalších vězňů) pracujících v Birkenau překvapilo nebývale drastickými popisy zřudných mechanismů v komplexu Osvětim-Březinka. Dílo je koncipováno jako průvodce po koncentračním táboru a kromě vnějších popisů

³⁰ JANOUŠEK, Pavel a Petr ČORNEJ, ed. *Dějiny české literatury 1945-1989, I. díl*. Praha: Academia, 2007, s. 220.

³¹ JANOUŠEK, Pavel. *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2012, s. 56-57.

se snaží hlouběji pronikat i do osudů lidí, jejichž tragický úděl si lze jen stěží představit. Člověk zde symbolizuje pouhý materiál k potřebě či likvidaci.³²

Podrobnou „lékařskou“ zprávu z tábora Dachau předložil František Bláha v knize *Medicína na scestí* (1945). Zatímco ostatní autoři se snažili postihnout fungování člověka v koncentračních táborech ve všech jeho aspektech, je Bláhův pohled soustředěn, až na výjimky, pouze na aspekt medicínský. Čtenář se tak detailně seznamuje s naprosto katastrofálními podmínkami ve vězeňských ošetrovnách v čele s nekvalifikovanými sadistickými ošetřovateli. Stěžejní část publikace osvětluje problematiku naprosto absurdních lékařských pokusů na vězňích, jejichž výsledkem bylo buď úmrtí, nebo doživotní zmrzačení. Byť je Bláhova kniha místy méně srozumitelná pro množství medicínských pojmů bez vysvětlivek, svou výpovědní hodnotou patří v daném žánru mezi nejcenější díla.

S dalším velmi zajímavým dílem *V drápech bestie* (1947), dokonce přeloženým i do angličtiny, se prezentoval český novinář a ministerský úředník Jan Hajšman.³³ V prostředí koncentračních táborů strávil neuvěřitelných šest let. Nejdéle byl zadržován v Buchenwaldu, o němž v knize podává podrobné svědectví. Podobně jako Sychrava vyjevil čtenářům zvrácenou hierarchii tábora, charakterová specifika jednotlivých národností dle chování vězňů a neopomněl ani výzvu k trvalému pěstování demokracie. Oproti Sychravovým Záznamům z Buchenwaldu se u Hajšmana projevuje větší tendence ke generalizování a odsuzování německého národa, a to bez výjimky. U Sychravy je přeci jen patrný větší nadhled a schopnost střízlivějšího soudu. Bezesporu kladným prvkem díla je dobře propracovaný popis každodenního života v táboře.

Kladného čtenářského ohlasu dosáhla kniha Roberta Blanka *Mrtvý se vrátil* (1948) vyprávějící příběh člověka, který v osvětimském táboře musel pracovat jako odklizeč mrtvol. Blankovo svědectví je cenné v tom, že obsahuje poměrně vzácný náhled do cikánského tábora. Čtenářský zážitek z knihy je výrazně podpořen beletrizačními postupy při vyprávění a snahou o budování dramatičnosti příběhu. Blankovo pojetí ukázalo především to, že memoárová literatura nerezignovala na literární ambice, a nespoléhal tak pouze na sílu samotného svědectví. S podobným pojetím se setkáme rovněž v knihách Bedřicha Čurdy Liptovského *Terezínské katakomby* (1946) a Františka Václava Kříže *V jámě lvové* (1946).³⁴

³² JANOUŠEK, Pavel . *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2012, s. 56-57.

³³ Tamtéž, s. 221.

³⁴ Tamtéž, s. 222.

5 MEDAILONY ANALYZOVANÝCH AUTORŮ

5.1 Dr. Lev Sychrava (16. prosince 1887 – 4. ledna 1958)

Osobnost Lva Sychravy je pro mnohé spojena především s legionářskou, případně diplomatickou činností, avšak už jen málokdo reflektuje jeho činnost spisovatelskou. Právě připomenutí této dosud jen málo prozkoumané oblasti Sychravova života bude jedním z hlavních cílů diplomové práce. Dříve než se však práce bude věnovat autorovu literárnímu dílu, je zapotřebí alespoň ve stručnosti připomenout základní informace o autorově životě.

Dr. Lev Sychrava, narozen v Ledči nad Sázavou, absolvoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Působil především jako novinář, později i jako politik a spisovatel. Zpočátku pracoval v mládežnické organizaci České strany státoprávně - pokrokové. Poté co v roce 1914 uprchl jako jeden z vůbec prvních exulantů do Švýcarska, začal vydávat a redigovat list Československá samostatnost. Současně již aktivně rozvíjel diplomaticky velice důležitou činnost pro zahraniční odboj.³⁵

Po krátké italské kapitole, kdy v Římě pracoval jako český konsul, se stal po válce prvním českým velvyslancem ve Francii. To však netrvalo příliš dlouho, neboť Sychrava měl zřetelné neshody s Edvardem Benešem. Ten mu doslovně, jak uvádí historik Jan Gebhart pro Český rozhlas, řekl: „*Já s vámi nemohu spolupracovat, vy mě irituji, jdete mi na nervy a já jsem na rozdíl od vás pro stát nepostradatelný.*“³⁶ Situace byla o to zvláštnější, že Sychrava se považoval za benešovce, a dokonce jím zůstal i po takto nelichotivých slovech.³⁷

Roztržka s Benešem zřejmě ovlivnila další Sychravovo profesní působení. Nedlouho poté se vrací k publicistice a pracuje jako šéfredaktor legionářského deníku *Národní osvobození*. Celkově se meziválečné období nese pro Sychravu v duchu navrácení se k legionářským kořenům. Stává se jakýmsi neoficiálním mluvčím především levicových legionářů. Zároveň ve svých článkách, a je to patrné i z knihy *Záznamy z Buchenwaldu*, obhajuje tzv. masarykovskou linii.³⁸

³⁵ Lev Sychrava – benešovce, který lezl Benešovi na nervy [online]. Praha: Český rozhlas, 2014 [cit. 2017-06-28]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plus/portrety/_zprava/lev-sychrava-benesovec-ktery-lezl-benesovi-na-nervy--1350320

³⁶ Tamtéž

³⁷ Tamtéž

³⁸ Tamtéž

Důležitým milníkem v životě Sychravy se stává rok 1938. Společně s *Národním osvobozením* vede čilou mediální kampaň proti fašizaci druhé republiky. V následujícím období tak Sychrava prožívá těžké časy, neboť je považován za benešovce a zrádce legionářských hodnot a tradic. Záhy po vypuknutí druhé světové války je vzhledem k svému politickému statutu uvězněn v koncentračním táboře v Buchenwaldu (mezi další zatčené patří Petr Zenkl, Josef Čapek, Emil Filla a další).³⁹

V roce 1948 reaguje Sychrava na prudký vývoj únorových událostí emigrací do Anglie, kde pak léta působí v Ústavu Dr. Edvarda Beneše. Ani zde zpočátku neztrácí určitý politický optimismus a víru v demokratický vývoj světa. Svědčí o tom jeden z jeho projevů na obranu demokracie v rámci debat o Československé demokracii: „*Teprve nebezpečí nás někdy přivádí k tomu, abychom si lépe uvědomili a srovnali, co je pro nás nejdůležitější a nejnezbytnější, a podle toho pak zařizujeme obranu. K úspěšnému boji potřebujeme dále znát co nejlépe to, co nám hrozí nebo překáží. Čím je naše vědomost o tom menší a nejistější, tím spíše se může stát, že budeme bít na nepravém místě, v nepravý čas, s nepřiměřenou silou a nevhodnými zbraněmi a tak či onak podnikneme něco, čím nebezpečí, jemuž jsme chtěli čelit, ještě jen vzroste.*“⁴⁰

Výzva k opatrnosti a bdělosti v období počátků studené války je jistě na místě a ukazuje autorův politický cit i schopnost myšlenky skvěle formulovat. O to více je pak paradoxní další vývoj Sychravových názorů a jen těžko vysvětlitelná náklonnost ke Komunistické straně Československa. Ta se projevovala již během exilového období v Anglii v první polovině padesátých let. Například politický proces vedený s Rudolfem Slánským vyhodnotil jako triumf gottwaldovské linie nad trockistickou, díky němuž Československo nastoupilo cestu demokratického socialismu.⁴¹

Nelze se tak divit faktu, že Sychravovo exilové působení se nesetkalo s kladným přijetím především z řad československých exulantů. Neporozumění a prohlubující se izolace zapříčinily Sychravův návrat do vlasti. V tomto ohledu se jedná o zcela unikátní záležitost, Sychrava je totiž jediným významným československým exulantem,

³⁹ Lev Sychrava – benešovec, který lezl Benešovi na nervy. *Rozhlas.cz*. [online]. Dostupné z URL: < http://www.rozhlas.cz/plus/portrety/_zprava/lev-sychrava-benesovec-ktery-lezl-benesovi-na-nervy-1350320 >. [cit. 2017-06-28].

⁴⁰ Z projevu Lva Sychravy *Československo v boji o demokracii*, předneseného 17. 7. 1949 v rámci cyklu přednášek a debat O československé demokracii

⁴¹ PERNES, Jiří. *Lev v kleci: návrat Lva Sychravy z emigrace v roce 1955*. AV ČR. 2007. Praha, s. 612.

který využil amnestie vyhlášené prezidentem Antonínem Zápotockým (v době návratu mu je již 68 let).⁴²

Ani v Československu neprožíval šťastné období navzdory ztotožnění se s politikou oficiálního režimu. Poměrně nekompromisně se vyjadřoval proti všemu americkému, a není tak s podivem, že i zde postupně ztratil téměř všechny přátele. Nečekaný zvrat ve smýšlení bývalého diplomata a obhájce demokratických principů se snažil osvětlit novinář a spisovatel Ferdinand Peroutka takto: *„Jsou lidé, kteří statečně odporovali nacismu, ale jejich zásoby energie tím byly vyčerpány a už nenašli v sobě sílu odporovat také komunismu, který ihned potom se objevil a začal znovu ohrožovat. Vyhliídka, že po sotva skončených šesti letech vězení by je čekalo vězení nové, po jednom pronásledování druhé, je podlomila, a tak jsme viděli, jak jednou byli stateční a podruhé nestateční, jednou obdivuhodní ve svém odporu, podruhé téměř nevinní ve své slabosti. Lev Sychrava přišel již do exilu jako zlomený člověk, a lidé instinktivně poznávají zlomeného člověka a litují ho a nedají se jím vést... Potkáte-li ho, potkejte ho se soucitem. Stařec se vrací.“*⁴³

Peroutkův obraz Sychravy jako zlomeného muže hodného soucitu je příkrý a můžeme jen těžko hodnotit, do jaké míry se zakládá na pravdě. Ať už je poslední etapa života tohoto významného muže hodnocena jakkoli, neměla by se stát stínem zakrývajícím odkaz jeho díla, které jistě zaslouží větší pozornost, než mu dosud byla věnována.

⁴² PERNES, Jiří. *Lev v kleci: návrat Lva Sychravy z emigrace v roce 1955*. AV ČR. 2007. Praha, s. 612.

⁴³ KOSATÍK, Pavel. *Ferdinand Peroutka: pozdější život (1938-1978)*. Praha: Paseka, 2000, s. 62.

5.2 Jiří Beneš (1898 – 1966)

Dr. Jiří Beneš je dalším z řady autorů věnujících se ve svém díle zprostředkování osobní zkušenost z koncentračních táborů. I přes nesporné kvality díla *V německém zajetí* a zajímavost samotné osobnosti Jiřího Beneše se jedná o autora neprávem opomíjeného a téměř uvrženého v zapomnění. Bude-li případný zájemce listovat v literárních slovnících českých autorů, jméno Jiřího Beneše v nich neobjeví. Do určité míry se tomu dá porozumět, neboť Benešova literární činnost se omezuje pouze na jedno významnější dílo, na druhé straně je třeba podotknout, že je to dílo svým obsahem závažné a v kontextu vězeňské literatury jedno z nejlépe hodnocených (dle dobových recenzí). Významným faktorem je i to, že se autor ocitl po roce 1948 na listině zakázaných autor. O určité připomnění odkazu Jiřího Beneše se pokusila v roce 2010 vědecká společnost *Knižnice Edvarda Beneše*, která v Praze slavnostně vydala nové vydání knihy *V německém zajetí*.⁴⁴

Zaměstnáním byl Jiří Beneš především právníkem, dále také úředníkem pražského magistrátu, novinářem a publicistou. Jeho jméno je spjaté s *Lidovými novinami*, kde pracoval od roku 1925 do roku 1929. Po jeho působení v LN začal vydávat knihy v národně socialistickém nakladatelství *Melantrich*. Velmi zajímavou životní etapou procházel v letech 1934-1936. V tomto období pracoval jako zpravodaj v Moskvě a zajišťoval zde nezávislé hospodářské a politické informace pro jeho strýce Edvarda Beneše (byl synem prezidentova nejstaršího bratra Václava). Právě jeho příbuzenský vztah k tehdejšímu prezidentovi Československa se stal pro Jiřího Beneše osudným (z okruhu širší rodiny tehdejšího prezidenta zadržely německé tajné služby dvanáct příslušníků, z toho 4 nepřežili). V roce 1940 byl poprvé zatčen německou tajnou státní policií s odůvodněním, že prováděl nezákonné transakce s akciemi tiskařské a vydavatelské společnosti *Melantrich*. Ve své podstatě však šlo Gestapu především o Benešovy kontakty s prezidentem a důležité hospodářské informace, jimiž dle nacistů disponoval. Po řadě výslechů byl nakonec propuštěn. Za necelé (1943) tři roky Beneše zatkl Gestapo podruhé, neboť se odmítl jako novinář podílet na nacistické propagandě. Do května 1945 postupně prošel tábory Osvětim, Auschwitz, Nordhausen,

⁴⁴Prezentace knihy „V německém zajetí“. *Praha.eu*. [online]. Dostupné z URL: < http://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/magistrat/tiskovy_servis/tiskove_zpravy/prezentace_knihy_v_nem_eckem_zajeti.html >. [cit. 2017-06-28]

Buchenwald a Dora. Otřesné zážitky a zkušenosti zaznamenal v díle *V německé zajetí*, které bude předmětem dalších analýz.⁴⁵

5.3 František Robert Kraus (1903 – 1967)

František Robert Kraus je podobně jako Jiří Beneš dalším z řady téměř zapomenutých autorů, kteří literárně ztvárnili svůj traumatizující zážitek z koncentračního tábora. Sice ho rovněž jako Beneše nenajdeme v téměř žádné literární příručce, ale o malé zviditelnění se postaral alespoň portál *holocaust.cz*, spravovaný *Terezínskou iniciativou* a *Židovským muzeem* v Praze, jenž o něm vydal rozsáhlejší článek na svém webu při příležitosti stého výročí od jeho narození.⁴⁶

Kraus vystudoval klasické gymnázium v paláci Kinských a krátce po jeho absolvování započal svou poměrně pestrou dráhu novináře. Nejvděčnějšími tématy pro něj byly reportáže věnující se sociální tematice. Věřil, že reportáž může být jedním z prostředků pomoci lidem pohybujícím se na hranici chudoby či v jiné těžké životní situaci. Profesionální dráha Františka R. Krause byla výrazně formována jeho učitelem a významným literátem Egonem Erwinem Kischem. Díky němu se dostal do kruhu významných osobností, jakými byli Kafka, Brod, Werfel, Pick a další. Poté, co se stal zpravodajem časopisu *Tribuna*, odcestoval jako zpravodaj do USA a poté do Londýna. Po návratu se stal prvním redaktorem *Mluvených novin* a nedlouho poté redaktorem v *ČTK* a *Československém rozhlasu*.⁴⁷

Během okupace Krause umístili do terezínského ghetta, kde společně se svou matkou žil až do roku 1944. Poté ho deportovali do tábora Osvětim, později do Gleiwitz a ke konci války do Bleckhammeru. Při jednom z několika leteckých bombardování tábora Bleckhammer se Krausovi podařilo utéct. Bezprostředně po skončení války vydal reportážně laděné dílo *Plyn, plyn..., pak oheň*, které je detailněji analyzováno v diplomové práci. Podobně laděná publikace s názvem *A přived' zpět naše roztroušené* vypráví rovněž o prožitých traumatech vězňů, ale na rozdíl od jeho prvotiny v něm

⁴⁵ BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945, s. 9.

⁴⁶ Sto let Františka Krause. *Holocaust.cz*. [online]. Dostupné z URL: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2003/listopad-5/sto-let-frantiska-r-krause/>>. [cit. 2017-06-28].

⁴⁷ Tamtéž

nalezneme více úvahových sekvencí. Největší ohlas však vyvolal Krausův román *David bude žít*.⁴⁸

Příběh o židovském lékaři a jeho ztrátě rodiny původně věnoval Janu Masarykovi, do vydavatelského záměru, ba dokonce i obsahu, však zasáhla komunistická cenzura. Není tak divu, že hlavní hrdina knihy David se nakonec stal uvědomělým komunistou.⁴⁹

Zásadním způsobem se do autorova života promítl politický proces s Rudolfem Slánským. Vlivem této události přišel o práci reportéra a živil se pouze příležitostným psaním. O jeho povídky i jiné texty byl poměrně velký zájem, a to i v zahraničních tiscích. Pravidelně přispíval například do periodika *Věstník ŽNO*⁵⁰. Literárně aktivním nepřestal být Kraus ani v letech šedesátých. Jeho romány *Kat bez stínu* a *Píseň o Lée* však neměly větší ohlas. Nakladatelství argumentovala tím, že nacistická tematika je již vyčerpána, a díla tak odmítla vydat. První zmíněný román vydala po autorově smrti Jazzová sekce v samizdatové edici „Jazzpetit“ až v roce 1984. František Robert Kraus zemřel v roce 1967 na nevléčitelnou nemoc ledvin.⁵¹

⁴⁸ Sto let Františka Krause. *Holocaust.cz*. [online]. Dostupné z URL: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2003/listopad-5/sto-let-frantiska-r-krause/>>. [cit. 2017-06-28].

⁴⁹ Tamtéž

⁵⁰ *Věstník Židovské náboženské obce, vydávaný v letech 1934-2000*

⁵¹ Sto let Františka Krause. *Holocaust.cz*. [online]. Dostupné z URL: <<http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2003/listopad-5/sto-let-frantiska-r-krause/>>. [cit. 2017-06-28].

6 ANALÝZA DĚL ZVOLENÝCH AUTORŮ

6.1 Lev Sychrava: Záznamy z Buchenwaldu

6.1.1 Obecná charakteristika díla

Lev Sychrava strávil necelých šest let jako vězeň v koncentračním táboře v Buchenwaldě a již pouhé tři dny po útěku Němců z tábora a příchodu amerického vojska začal psát své Záznamy z Buchenwaldu. Pouze několik posledních kapitol vzniklo v Praze v období po 19. květnu. Sám autor charakterizuje dílo jako souhrn dojmů, svědectví a myšlenek, které nemohou být úplným výkladem ani soustavnou studií, nýbrž jen záznamy. V první části knihy jsou kapitoly věnovány především osvobození tábora, poté se autor retrospektivně ohlíží do minulosti a na základě osobních zážitků či výpovědí jiných svědků líčí barvitě táborové podmínky nejen v Buchenwaldu, ale i v Osvětimi. V druhé části díla dominují Sychravovy úvahy politického a filosofického rázu. Značnou část věnuje autor rovněž posledním týdnům před osvobozením tábora a knihu symbolicky ukončuje částí dopisu Oscara Wildea *De Profundis*, jež je jakousi identifikací s Ježíšovým pojetím lásky a lidství.

Na otázku, proč se rozhodl Sychrava sepsat Záznamy z Buchenwaldu, lze jako u většiny podobných děl odpovědět stejně, tedy za účelem podat svědectví o hrůzách nacistických zvěrstev a také varovat před tím, aby již lidstvo nikdy nepodlehlo falešným ideálům hlásaným diktátory, tak jako se to stalo za éry Adolfa Hitlera. Právě německý případ kolektivního podlehnutí ideologii „nadnároda“ a snaha porozumět genezi celé nacistické mašinérie je skrze cele dílo reflektováno nejen Sychravou, ale i skrze svědectví jiných vězňů.

Hodnotíme-li dílo Záznamy z Buchenwaldu, je třeba při tom vzít v potaz hned několik důležitých aspektů. V první řadě to, že se jedná o memoárovou literaturu z prostředí koncentračního tábora, v níž je kladen důraz na zachycení historických událostí a prostředí, a to takovým způsobem, aby si čtenář utvořil autentický obraz o daném tématu a době. Z tohoto hlediska nelze Záznamy z Buchenwaldu hodnotit jako beletristické dílo, neboť literární účinek je zde sekundární. Podstatné je také krátké časové rozpětí, během něhož dílo vznikalo. Lev Sychrava napsal většinu kapitol v táboře po osvobození Američany a pouze několik posledních kapitol v Praze v druhé polovině května. Zřejmě z toho důvodu působí dílo místy tematicky a kompozičně neuspořádaně

a výjimkou nejsou ani občasné překlepy. To je však vzhledem ke kontextu vzniku díla pochopitelné. Jen stěží si dovedeme představit, v jakém psychickém a fyzickém stavu se Sychrava bezprostředně po osvobození nacházel. Po téměř šesti letech hladovění v atmosféře všudypřítomné smrti a bolesti můžeme říci, že jen pouhé sepsání *Záznamů z Buchenwaldu* je obdivuhodným počinem.

I přes výše zmíněné obtíže, s nimiž se musel Sychrava (jako mnozí jiní spisovatelé paměti z koncentračních táborů) při psaní *Záznamů z Buchenwaldu* vypořádávat, není možné při hodnocení formální stránky díla v tomto ohledu zcela rezignovat. Za důležitější je však považována obsahová stránka díla. Zejména to, do jaké míry má dílo nadosobní přesah a do jaké míry rozvíjí a prohlubuje čtenářovy obzory. Významným prvkem je také autorova objektivita, celková autentičnost a v neposlední řadě také to, zda je v díle dosaženo jakési obecně platné sdělnosti.

6.1.2 Buchenwaldské peklo nejen očima Lva Sychravy

„Připadali jsme si v osvobozeném táboře jako ve snu. Po čase bude se nám zase zdát jen těžkým snem vše, co jsme zažili v temné jámě německé zvrácenosti.“⁵²

Krátce po osvobození buchenwaldského tábora Američany se Sychrava ocitá v situaci, kdy je nucen bilancovat těžké roky strádání v koncentračním táboře. Neomezuje se však při tom pouze na vlastní osobu, ba naopak se snaží zachytit fenomén nacistické problematiky v širších souvislostech. Často tak autorův příběh ustupuje do pozadí jednak na úkor svědectví jiných vězňů, jednak na úkor odosobněných úvah obecnějšího charakteru. Záznamy z Buchenwaldu tak nejsou vyloženě detailním příběhem Lva Sychravy, ale spíše sumářem jeho postojů a myšlenek. Přesto i na relativně malém prostoru vytvořil autor zajímavý obraz toho, jak on sám „buchenwaldské peklo“ prožíval a jak tábor fungoval.

„Ocel v žáru kutá, teprve v chladu stává se ostrou.“⁵³ Tímto výrokem v úvodu si autor klade za cíl vylíčit události bez zbytečného patosu, protože pouze takové svědectví povede k naplnění hlavního cíle, tedy věrohodně popsat hrůzy nacismu a varovat svět před opakováním stejných chyb. Uvědomíme-li si, že ještě před pár dny v Buchenwaldském táboře popravili nemilosrdně patnáct vězňů, je udržení si určitého emočního odstupu jistě velmi náročným úkolem. Mnohé vzpomínky v autorovi ožívají

⁵² SYCHRAVA, Lev. *Záznamy z Buchenwaldu*. Praha: Pokrok, 1946, s. 6.

⁵³ Tamtéž, s. 8.

při pohledu na různé předměty či místa v táboře. Například zkrvácenou zeď ve sklepě má spojenou s věšením vězňů, kteří po dvou viseli na jednom háku. Stále zde lze rozpoznat, kde zoufalé oběti okopaly omítku. Hned vedle stála dřevěná palice, již používali nacisté k dobíjení dosud živých obětí. Podobné odkazy minulosti při procházení se táborem spatřoval Sychrava téměř na každém kroku. Působivý průvod čtenáře pokračuje popisem krematoria, kde se v nemalé peci spalovalo až dvanáct těl najednou. Ta se následně spálila v jámách u tzv. Bismarckovy věže.

Autorovy postřehy z míst symbolizujících především smrt a utrpení jsou téměř vždy doprovázeny dalšími svědectvími. Svědci spáchaných zločinů, ale i samotní nacističtí hodnostáři jsou navíc jmenováni a v případě pochybností autor vyzývá k ověření uvedených informací. K lepší čtenářově představě jistě přispívají i poměrně přesné číselné údaje. V kapitole o pochodech smrtí píše, že trvaly tři až čtyři týdny, úmrtnost pochodujících se pohybovala v rozmezí deseti až třiceti procent jednotky. Dle táborového výboru zemřelo v lednu závěrečného roku války při transportech z šedesáti tisíc vězňů více než šest tisíc z nich. Podobně tragická bilance se evidovala i v následujících měsících. Detailní číselné údaje jsou nám poskytovány i při líčení táborové každodennosti. Trestanci spali na šestimístných palandách po dvanácti mužích a pracovat chodili do nedalekého kamenolomu, kde vozili vozíky těžké patnáct až osmnáct metrických centů do svahu dlouhého přibližně pět set metrů. Podobným způsobem jsou předkládány informace i prostřednictvím přiložených svědectví. Jako příklad si můžeme uvést obzvláště kruté osvětimské vzpomínky mladého stavitele Oty Černohorského. Ten v Osvětimi pracoval na výstavbě Krematoria č. IV (nosil zedníkům vodu a maltu). Sychravovi při jednom ze setkání nakreslil půdorys zmíněného krematoria. O podlouhlé nízké budově se dozvídáme, že měla devět pecí s teplotou dosahující až dva tisíce stupňů. Vězni se před samotným zplynováním shromažďovali v místnosti o rozměrech 50 x 20 m, plynové komory měly rozměry 20 x 22 metrů a o život zde přišlo za pouhých patnáct minut sedm set až devět set vězňů.

Autor však pouze data nepředkládá, ale obvykle za nimi hledá hlubší souvislosti. Zajímavé je, že především pasáže věnující se popisu táborových podmínek, jsou často líčeny prostřednictvím jiných vězňů, a to nejen ty týkající se kapitol z Osvětimi, nýbrž i ty z Buchenwaldu. Situaci nejvíce trpící skupiny lidí, tedy Židů, v knize tak líčí jistý Van Herzog (zatčen roku 1938 pro články, jež dodal do anglického a amerického tisku o nacismu). Vzpomíná na to, jak Židé byli nacpáni v pěti nouzových barácích, které

sotva stačily pro pětinu z nich, a tudíž leželi jeden přes druhého. Žalostné byly rovněž hygienické podmínky, protože k dispozici neměli žádný záchod a povětšinou ani umývárny. Pamatuje si, jak v obzvláště v krutých dnech po zavraždění Ernsta von Ratha, během několika dní zešílelo hladem, žízní a únavou 70 lidí.

Nedá se říci, že by se Sychrava vyloženě vyhýbal osobním popisům táborových podmínek, ale lze u něj sledovat určitou preferenci k úvahám obecnějšího typu. Na rozdíl od Herzogovy detailnosti, v níž jako by čtenář spatřoval samotné peklo, je Sychrava stručnější v popisech, avšak o to více prostoru věnuje úvahám a reflexím obecnějšího rázu. Takto například reaguje na situaci při spojeneckých náletech v bezprostřední blízkosti tábora: *„Z temnot se ozýval křik a nářek. Myslil jsem na biblický pláč a skřípění zubů, na Dantovo Peklo a Očistec. Snad je možno pomyslit větší útrapy, s bolestí a mučením, jež ostatně tak mnozí zakusili ve všech myslitelných podobách. Ale můj pocit byl zcela určitý: peklo na zemi. Peklo, v němž trpí dobří vedle špatných a zlých a jež nemůže býti vysvětleno jako trest za viny spáchané. Židé i my všichni ostatní se nemůžeme vyhnout otázce, jak je to vše možné, co to znamená.“*⁵⁴

Právě podobné pasáže činí Záznamy z Buchenwaldu dílem přesahujícím úroveň většiny děl psaných na toto téma. Čtenář si totiž nevytváří pouze obraz o tom, jak to v koncentračním táboře vypadalo, co se v něm dělo apod., ale zároveň je nucen reflektovat souvislosti vedoucí k pohromám druhé světové války a také se zamýšlet nad tím, jak se postavit složité problematice v následujících poválečných letech. V době charakteristické nenávistí ke všemu německému Sychrava projevuje nadhled a schopnost nahlížet na palčivé problémy doby velice střízlivě a racionálně, a to i přes osobní prožitek věznění v koncentračním táboře. Dokonce prognosticky předvídá pozitivní vývoj německého národa v následujících desetiletích, jenž by měl vyústit v rovnocenné postavení se Spojenci. K tomu je však dle Sychravy potřeba vymýtit koncept důkladné nacistické výchovy, neboť slabikáře, učebnice, osnovy atd., to vše je stále prosyceno touto zhoubnou ideologií.

Zde se tak zcela jasně projevuje to, že dílo nemá za cíl pouze o něčem svědčit, nýbrž má zároveň výraznou funkci apelativní. Čtenáře (ať už přímo, či nepřímo) mezi řádky vyzývá k následování principů humanismu a demokracie. Dokládá to například tento výrok z kapitoly V krematoriu: *„Pamatujme, že nehosподаříme statkem svým*

⁵⁴ SYCHRAVA, Lev. *Záznamy z Buchenwaldu*. Praha: Pokrok, 1946, s. 18.

*vlastním, až svobody budeme užívatí.*⁵⁵ To, že autorova slova nejsou jen planým řečením, dokazují výjevy, které se udály těsně po osvobození. Společně s dalšími vězni měli možnost potrestat nacistické dozorce bez platného soudu, to se však nestane. Potrestání německých viníků totiž nesmí být provedeno za pouhým účelem msty – musí být dodrženy demokratické principy, jen skrze ně lze dle autora přemocť zášť a nenávisť.

6.1.3 Smrt jako všednost tábora

Pokud bychom měli určit to, co každodenně utvářelo atmosféru v koncentračních táborech, bude nejpřiléhavější sousloví: strach ze smrti. Sychravovy Záznamy z Buchenwaldu tuto skutečnost zcela viditelně odráží. Vězni jsou den co den nuceni bojovat o vlastní život a mnozí v důsledku toho obětují poslední zbytky lidskosti. Člověk je svlečen do naha, připraven o důstojnost a mnohdy umírá bez záznamu jen jako pouhé číslo. Za daných podmínek by bylo pošetilé pasovat se do role soudce jednotlivých vězňů, v případě Sychravy můžeme (věříme-li jeho záznamům) říci, že se jednalo o člověka, který sice v táboře přijal jakousi pasivní roli (jako většina vězňů), ale vnitřně se snažil pro sebe hledat, byť velice těžce, určitě ospravedlnění, jak to ukazuje jedna z jeho reflexí: *„Co proti tomu můžeš dělat? Nemáš nějakou vinu, že sám jsi ušetřen, že nečinně přihlížíš, že celá léta jsi nucen jen čekat a čekat? Časem lidé otupí a ve vnitřní sebeobraně uzavřou city kamsi do kouta.*“⁵⁶ Alespoň částečnou úlevu nachází autor v zaznamenání toho všeho, co v Buchenwaldu spatřil. Sám dodává, že každé svědectví je cenné.

Všudypřítomnost smrti a strachu z ní v koncentračních táborech je tedy jedním z dominantních prvků knihy. Masové případy vraždění Židů v plynových komorách a následné spalování v krematoriích se objevují především ve zprostředkovaných svědectvích (např. kapitoly: Záznamy Wegnerovy, Židovské akce, Jenda Weiss vypraví či Svědectví osvětimská). Čtenář se tak například dozvídá od již zmíněného Oty Černohorského, jak nacisté bez milosti poslali do plynových komor v jediný den 600 Židů. Původně jim přitom bylo řečeno, že budou pouze vysprchováni a odvěšeni.

Člověk byl v koncentračních táborech pojímán pouze jako jednotka, a to buď pracovní, nebo jako jednotka určená k likvidaci, jak potvrzuje autorovo další líčení nacistických krutostí. Uvádí například to, jak němečtí důstojníci rozbíjeli dětem hlavičky

⁵⁵ SYCHRAVA, Lev. *Záznamy z Buchenwaldu*. Praha: Pokrok, 1946, s. 18..

⁵⁶ Tamtéž, s. 46.

o beton, aby tak ušetřili „olovo“. Při provázení Američanů táborem je upozorňuje na tzv. Bismarckovu jámu, v níž se spalovala mrtvá těla, a uvažuje nad tím, jak se mohlo v tak nevinně vyhlížející zemi, v rodišti slavných filozofů, zrodit takové zlo. K tomu dodává výstižný citát Immanuela Kanta: „*Člověk člověku nesmí být prostředkem, nástrojem k cíli.*“⁵⁷

Iracionalnost táborových podmínek dokazuje počínání mnoha dozorců. Vězni mohli být tvrdě trestáni (krácení na jídle, zmlácení, přeložení do trestních komand apod.) za jakýkoli drobnější přestupek a výjimkou nebylo ani ubití k smrti. Události tohoto charakteru jsou v knize zmiňovány v mnoha kapitolách věnovaných táborovým podmínkám. V podstatě se jedná o zcela všední tragédie, jež zapadaly do každodenního života vězňů v Buchenwaldu. Sychrava například vzpomíná na incident z února roku 1943, kdy byli zabiti dva ruští vězňové, protože jim z rukou vypadly tráky, které pošpinily dozorce. Ten samý den nebohý Polák klesl pod těžkým kamenem, následovaly tvrdé údery cihlou. A protože nebyl hned mrtev, opřeli ho o strom, kde do něj stříleli jako do terče.

Tváří tvář zemřelým poskládaným před budovou krematoria se Sychrava ztotožňuje s Wolkerovými verši: „*Smrt není zlá, zlé je umírání.*“ O mnoho těžší pro něj byl zřejmě pohled na vězně umírající pod sprchou nebo při pokusu vyjít schody či ve snaze pokračovat v cestě v období tzv. pochodů smrti, než je již vidět mrtvé. Lidé umírali nadlidskou námahou, hladem i žizní. Jindy smrt zapříčinili zvrácení dozorci, kteří navíc obdrželi za zabití hlavně ruských zajatců peněžitou odměnu – 15 marek. Obzvláště dozorce Dumbeck vykazoval nezvyklou krutost. Jednoho z ruských zajatců nechal cvičit dřepy s obrovským kamenem na zádech až do úplného vyčerpání, poté mu šlapal po břicho až do jeho skonání. Při četbě podobných incidentů se nedá než nesouhlasit s Jiřím Wolkerem: „*Smrt není zlá, smrt je jen kus života těžkého, nad smrt těžší však umírání je.*“⁵⁸

⁵⁷ SYCHRAVA, Lev. *Záznamy z Buchenwaldu*. Praha: Pokrok, 1946, s. 24.

⁵⁸ Pozn.: Jiří Wolker: báseň Umírající

6.1.4 Filozofický a politický rozměr díla

Lev Sychrava byl významným diplomatem i publicistou reflektujícím především politické události doby. Navíc se jednalo o člověka velice vzdělaného a přemýšlivého. To všechno se výrazně projevuje i v námi zkoumaném díle. Jednou z nejceněnějších částí *Záznamů z Buchenwaldu* je zamýšlení se nad fenoménem německého nacismu a kořeny jeho zrodu. Této problematice se budeme věnovat hlouběji nyní. Pozornost bude soustředěna rovněž na národní a mezinárodní politiku, která je v díle poměrně výrazně akcentována.

„*Nietzsche et l'Europe*“ nazval Sychrava kapitolu, v níž se snaží postihnout zrod německého šovinismu. Nietzscheho dokonce považuje za hlavního strůjce převrácení hodnot v německém národě. Toto tvrzení dokládá citáty z knihy *Mimo dobro a zlo*, v níž německý autor vyzývá k takové Evropě, v níž vznikne kasta uplatňující jednotnou a strašnou vůli jít za určitým politickým cílem po tisíciletí, aby tak skoncovala s malou politikou a jejími mnohými dynastickými a demokratickými tendencemi. Sychrava je myšlenkově zakotven v ideálech humanismu a osvícenství, a z podstaty věci tak razantně odsuzuje Nietzscheův nihilistický relativismus opírající se o ideály nadčlověka. Svá tvrzení navíc opírá o Masarykovy v podstatě totožné názory. Ten dle autora upozorňoval na nebezpečí německého radikalismu již v jeho počátcích.

Podobně ostře se Sychrava vymezuje proti Oswaldu Spenglerovi a myšlenkové podstatě díla *Zánik západního světa*, která spočívá v kritice rovnostářského západu a jeho hesel hlásajících svobodu a rovnost. Byl odpůrcem parlamentní demokracie a zastával názory potřeby diktátora v čele německého národa. Přesto je však třeba dodat, že Spengler se později distancoval od Adolfa Hitlera (nadále však oslavoval fašismus Mussoliniho). Negativně se autor vyjadřuje i o dalších německých filozofech (Klage, Rosenberg apod.).

Tendence hledat kořeny nacismu již v počátcích německých dějin bylo především v poválečné éře poměrně časté, odkazovalo se především k takovým osobnostem, jakými byli Bismarck, Vilém II. nebo Armin. Lva Sychravu můžeme zařadit názorově právě do tohoto proudu. Jistě by se však s oním proudem dalo polemizovat. Německý historik Eberhard Jäckel ve své publikaci *Německé století* připomíná, že Německo na počátku 20. století bylo státem nadmíru prosperujícím a vítajícím cizince. Izraelité tak měli rovnocenné postavení s ostatními národy.

Při jednom z historických exkurzů druhé poloviny 20. století dokonce francouzský Žid Raymond Arond prohlásil: „*Mohlo to být německé století – kdyby nevypukla válka.*“⁵⁹

Ať už se čtenář názorově ztotožní s nekompromisními soudy německé kultury Lva Sychravy, nebo bude na problematiku geneze nacistické mašinérie nahlížet optikou střízlivějších analýz, je třeba kapitoly věnující se německé problematice hodnotit kladně. Autor zde totiž ukazuje kulturní a historický přehled a schopnost dané téma velmi zajímavě analyzovat. Z pohledu dalšího poválečného vývoje je třeba ocenit i jeho přesný úsudek, že se Německo navrátí do demokratického společenství.

Výrazně se v díle projevují vlastenecké prvky. V kapitole První dny svobody je vyhlášen slavnostní apel, při němž Češi a Slováci nastupovali první za zvuků chorálu *Bývali Čechové*. Teprve za nimi se řadili Francouzi, Rusové a další. Sychrava se následně hrdě zamýšlí: „*Co znamená to Bývali Čechové vedle revoluční písně velké francouzské revoluce a nové hymny velkého slovanského národa, jehož velká revoluce vyvrcholila nyní ve slavném vítězství! Co znamená to čestné místo Čechoslováků mezi dvěma skupinami velkých spojenců první světové války, v rámci mezinárodní slavnosti osvobození!*“⁶⁰ Autor nahlíží z historického hlediska na český národ jako na odvážné bojovníky za svobodu. Svě tvrzení opírá o příklady z minulosti: v husitech vidí předchůdce reformace, v Jednotě bratrské příklad nepřemožitelného usilování o svobodu a v Masarykovi výjimečného státníka a humanistu.

V politických diskurzech lze u Sychravy sledovat, jak již bylo zmíněno v úvodním medailonu, zastávání benešovské linie. Československu přisuzuje funkci jakéhosi mostu mezi Východem a Západem, neboť je ze slovanských národů nejzápadněji orientované. Dotýká se i myšlenek čechoslovakismu a prosazuje spojení obou národů. Věří, že Československo bude sociálním státem stojícím na demokratických principech. Sychravovi se po válce často vyčítal neskrývaný antiamerikanismus, to však v *Záznamech z Buchenwaldu* nelze vysledovat, naopak zde vyjadřuje víru, že Amerika bude společně se Sovětským svazem základem nové civilizace. Právě k Sovětskému svazu vyjadřuje vzhledem k určité slovanské sounáležitosti největší sympatie. Zřejmě až poválečný vývoj vztahů mezi SSSR a USA převrátil Sychravův pohled na největší západní mocnost.

V posledních částí knihy jsou kapitoly pojmenovány podle národa, jemuž jsou věnovány. Postupně se autor vyjadřuje o kulturních a politických diskuzích vedených

⁵⁹ JÄCKEL, Eberhard. *Německé století: historická bilance*. Praha: Argo, 2004, s. 14.

⁶⁰ SYCHRAVA, Lev. *Záznamy z Buchenwaldu*. Praha: Pokrok, 1946, s. 129.

s Poláky, Francouzi, Angličany a Rusy. Obvykle uvede jednoho zástupce daného státu, s nímž diskutoval, a čtenáři pak předkládá problematické body diskuze. Například s Polákem Zaleským se neshodne na spojení s Ruskem – lépe se s ním přátelí, když s ním nesousedíte. V souvislosti s Francií se věnuje problematice mnichovské smlouvy, která byla falešně oslavována jako vítězství míru. Nejzajímavější je z těchto kapitol ta anglická. Sychrava v ní ukazuje skvělé kulturní znalosti. Zamýšlí se nad úvahami Oscara Wildea, odkazuje k Shakespearovi, Dickensovi, Galsworthymu a dalším velkým literátům. Právě především Anglii vnímal autor jako určitý politický vzor i pro Československo, jak ukazuje tato pasáž: „*Obdivoval jsem praktického, příznačně anglického ducha, který z nich mluví. Co je v nich moudrosti, cenné i pro veřejný život a pro politiku, demokratickou, opravdu reálnou, houževnatou a cílevědomou*“⁶¹

I když se v druhé polovině Záznamů z Buchenwaldu dozvídáme o událostech těsně předcházejících osvobození tábora, působí informace místy značně neuceleně. Chronologie vyprávění je mnohdy narušena vzpomínáním na události nesouvisějící s tématem buchenwaldského tábora. Zde je však nutné podotknout, že autor již v úvodu avizuje, že dílo není soustavnou studií ani uceleným záznamem. Určitým úskalím pro mnohé čtenáře může být časté vkládání politických témat na úkor detailnějšího popisu tábora, ale vzhledem k autorově celoživotní profesní dráze se to jeví zcela přirozeně.

Filozofické založení autorovy osobnosti je z díla jasně patrné. Sychrava vzhlíží k myšlenkám Oscara Wildea shrnutým v díle *De profundis*. Jeho odstup od sebe sama ve chvílích největšího utrpení mu pomohl v buchenwaldském táboře přenést se přes zničující nenávist a zachovat si víru, že svět po válečné apokalypse má naději na lepší budoucnost. Právě nenávist je to, co má moc člověka zničit, a proto je třeba hledat odpuštění, inspiraci spatřuje Sychrava ve Wildeových úvahách nad Ježíšovým životem: „*Ježíš učil odpouštět nepříteli, nikoli kvůli nepříteli, nýbrž kvůli sobě samému, protože láska je krásnější než nenávist. Ježíš neřikal lidem: žij pro druhého, ukazoval však, že není vůbec rozdílu mezi životy druhých a životem vlastním.*“⁶²

Výrazný politický a filozofický aspekt díla sice může odvádět pozornost od hlavního tématu života v koncentračním táboře, na druhé straně právě díky tomu jsou

⁶¹ SYCHRAVA, Lev. *Záznamy z Buchenwaldu*. Praha: Pokrok, 1946, s. 171.

⁶² Tamtéž, s. 186.

Záznamy z Buchenwaldu odlišné od mnohé jiné memoárové literatury s podobnou tematikou a navíc přibližují čtenáři myšlenkový svět Lva Sychravy.

6.1.5 Formální a jazyková stránka díla

Z kompozičního hlediska jsou Záznamy z Buchenwaldu značně rozvolněné. Chronologický postup vyprávění se střídá s postupem retrospektivním. Chronologický postup je naplňován především v pasážích týkajících se táborového života, zatímco retrospektivní vyprávění se uplatňuje nejčastěji při vzpomínání na předválečné časy. Tyto pasáže jsou charakteristické obsáhlejšími úvahovými pásmy.

Pro memoárovou literaturu je charakteristická výrazná vypravěčská role autora. V tomto ohledu se námi zkoumané dílo mírně odlišuje, neboť v něm je poměrně dost prostoru věnováno svědectvím jiných vězňů. Čtenář se tak skrze ně dozvídá i o tábore v Osvětimi či o místech v Buchenwaldu, kam Sychrava neměl možnost nahlédnout. Cenné jsou především autorovy jazykově barvitě pasáže popisující táborový život v Buchenwaldu. V nich mu tolik nejde o detailní popis místa, ale spíše o vylíčení atmosféry daného prostředí. Vzhledem k tomu, že je v díle více úvahových kapitol, je místy potlačen vypravěč v první osobě. Vypravěč v er-formě v tomto případě propůjčuje dílu objektivnější vyznění v částech, v nichž se autor zamýšlí nad problémy obecnějšího rázu (například poválečné uspořádání ČSR, vyrovnání se nacistickými zločinci, předpoklady nástupu nacismu apod.).

Jak již bylo avizováno v obecné charakteristice díla, literární hodnota Záznamů z Buchenwaldu je zde spíše sekundární, ale přesto v nich najdeme úseky jazykově a literárně bohaté. Například ve dnech osvobození tábora Sychrava píše: *„Připravoval jsem se cestou na vše: „Být připraven, toť vše. Tohleto přežijeme a dočkáme se, že po tmě přijde opět světlo. Jsme v říši tmy. Ve tmě si libují, tmu zbožňují. Za noci pořádají své největší slavnosti a tmu přirozenou rozmnožují ještě umělým přítmím ohlušených a omámených smyslů. Ve tmě i malé postavy vrhají velké stíny. Jako stíny se rozplynou sloupy, na kterých Hitler buduje svou tisíciletou říši. Slunce konečně vzhází, už vzešlo.“*⁶³

Podobných pasáží bohatých na metaforické obraty v knize sice nenajdeme příliš, ale i tak je třeba si jich v kontextu válečné memoárové literatury vážit, neboť u většiny autorů se téměř nevyskytují.

⁶³ SYCHRAVA, Lev. *Záznamy z Buchenwaldu*. Praha: Pokrok, 1946, s. 131.

6.1.6 Shrnutí

Záznamy z Buchenwaldu jsou jedním z mnoha děl věnujících se osobnímu prožitku věznění v koncentračním táboře. Vykazuje rysy typické pro tento typ literatury, zároveň se však v mnoha ohledech odlišuje, a to především širším tematickým rozsahem a úvahovým charakterem. Dílo nepodává pouze informace týkající se táborového života, ale nabízí i rozsáhlá politická a filozofická zamyšlení. Ta jsou navíc podepřena autorovými skvělými kulturními a historickými znalostmi. V tomto ohledu je Lev Sychrava svým přístupem jistě obohacením.

Jak již bylo zmíněno, *Záznamy z Buchenwaldu* nejsou pouze svědectvím jednoho autora s jasně vymezeným prostředím. Naopak se zde setkáváme i se zážitky či úvahami jiných autorů, kteří buď sdíleli buchenwaldský prostor se Sychravou, nebo prošli táborem jiným (nejčastěji Osvětimí). Je diskutabilní, zda by nebylo přínosnější se držet pouze tematiky tábora v Buchenwaldu. Osvětimská svědectví byla sepsána velice rozsáhle jinými autory. V tomto ohledu tedy Sychrava nepřináší novou kvalitu.

Pokud si autor za cíl vytkl podat svědectví o nacistických zvěrstvech spáchaných v koncentračních táborech a varovat před opakováním stejných chyb, pak určený cíl zcela jistě splnil. Především humanistické pojetí lidství, obhajoba demokratických principů a racionální pohled na poválečnou problematiku činí dílo myšlenkově závažnějším a dobově aktuálnějším. Je chvályhodné, že Sychrava pouze nepopisuje to, co se děje v omezeném prostoru za ostnatým drátem, ba naopak je schopen reflektovat téma německého nacismu v širších souvislostech.

6.2 Jiří Beneš: V německém zajetí

6.2.1 Obecná charakteristika díla

Dokumentární dílo *V německém zajetí* Jiřího Beneše patří v kontextu memoárové literatury z koncentračních táborů bezesporu mezi to nejlepší. Svědčí o tom i to, že kniha byla díky dobrým čtenářským ohlasům opětovně čtyřikrát vydána (1945, 1946, 1947, 2010). Dílo bylo navíc velice kladně recenzováno dobovou kritikou. V jednom z vydání časopisu *Hlas osvobozených* jsou Benešovy memoáry hodnoceny jako druhé nejzdařilejší hned po Fučíkově *Reportáži psané na oprátce*.⁶⁴ Autorovy autentické, precizní a věcné popisy táborových podmínek učinily z knihy dokonce cenný důkazní materiál v rámci norimberského procesu. Autorův hlavní cíl, obsažený v předmluvě knihy, je podat co nejvěrohodnější svědectví o zločinech nacistického režimu v koncentračních táborech. Na základě výše zmíněných faktů tedy nelze pochybovat o úspěšném naplnění autorova záměru. Výjimečná svědecká hodnota Benešova memoáru je navíc podpořena kvalitním literárním zpracováním. O tom bude důkladněji pojednáno v následujících kapitolách.

Dílo *V německém zajetí* je založeno na retrospektivním vyprávění autorova putování po nacistických věznicích a táborech. Beneš převážně dodržuje časovou chronologii a pouze okrajově se vrací vzpomínkami do doby před zajetím. Oproti prvnímu analyzovanému dílu Lva Sychravy se Jiří Beneš zaměřuje více na osobní perspektivu prožívání tábora a od daného tématu koncentračních táborů se téměř neodchyluje.

Knihu lze rozdělit na dvě části. V té první Beneš popisuje okolností svého zatčení a následně předkládá čtenáři drsné výjevy z policejních výslechů a věznic. Vzhledem k charakteru stísněné věznice, v níž jsou trestanci izolováni od ostatních, se zaměřují tyto pasáže více na autorův vnitřní svět. V druhé, obsáhlejší části, je již pozornost věnována popisu života v koncentračních táborech. Beneš postupně prošel tábory Osvětim, Buchenwald, Dora a Ellrich. Již byl zmíněn dokumentární a informativní charakter díla, je však třeba říci, že Beneš se zdaleka neomezuje pouze na povrchní popisy toho, co viděl, ba naopak zde zapojuje i hlubší osobní pohled. Subjektivní pasáže jsou psány bez zbytečného patosu, čímž však rozhodně neztrácí

⁶⁴ *Hlas osvobozených*. R. Praha: Svaz politických vězňů, 1946, č. 12, s. 4.

na emocionální působivosti. V *německém zajetí* sice není tak reflexivní jako Sychravovy *Záznamy z Buchenwaldu*, ale i tak se zde občas vyskytují zajímavé úvahy nad německým národem a poválečným uspořádáním Evropy.

Z dobového hlediska lze ocenit i určité optimistické nahlížení do budoucna a povzbuzení národa jako takového. V poválečné době plné rozpaků a snah se opět vrátit k národním kořenům, byl určitý přiměřený optimismus děl pro čtenáře důležitým faktorem. Beneš tak například na konci knihy apeluje k československému národu těmito slovy: „*Můžeme si věřit jako celek. Budeme-li si věřit ještě více mezi sebou, budeme-li potíratí vše, co nás rozděluje, a hledat a posilovat a uplatňovat síly, které nás sbližují a zvyšují naši víru, že jeden se může právem spolehnouti na druhého a všichni na sebe navzájem, budeme pevní, budeme silní, budeme bezpeční, i když nejsme velicí počtem.*“⁶⁵ Podobně pasáže svědčí především o silném aspektu vlastenectví jako pozitivního motivu k překonání krize.

Můžeme říci, že největší předností Benešova díla je jeho všestrannost. Nelze se tedy divit, že bezprostředně po válce se mu dostalo tak kladného přijetí jak mezi čtenáři, tak i kritiky. Jedná se totiž o dílo jednak historicky velmi cenné, jednak o dílo se silným osobním příběhem, jež může rozšiřovat čtenářovy obzory a prohlubovat jeho cítění. V následujících kapitolách bude hlouběji pojednáno o již zmíněných motivech knihy s cílem předložit její detailnější analýzu.

6.2.2 Povoláný průvodce nacistickým peklem

Pokud si chce čtenář vytvořit detailní představu o podmínkách v koncentračních táborech a jejich fungování, je Jiří Beneš bezpochyby povoláním průvodcem. Autor díky bohatým zkušenostem získaným hned v několika táborech poskytuje přesné popisy jednotlivých míst, profily mnoha spoluvězňů, dozorců a nevyhýbá se ani podrobnému vylíčení hygienických a zdravotních podmínek. Podobné informace se můžeme dozvědět i od jiných autorů vězeňské memoárové literatury, ale zřejmě žádný z nich není ve své obraznosti tak expresivní jako Jiří Beneš. Tam, kde jiní zavírali oči, je měl on otevřeně. Autentické zprostředkování brutálních výjevů zůstane pravděpodobně nejsilnějším dojmem, jenž se vryje do čtenářovy paměti. Svou nevídanou syrovostí je dílo srovnatelné například s populární knihou Roberta Merleho *Smrt je mým řemeslem*.

⁶⁵ BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945, s. 308.

Již před samotným vstupem do pekla zvaného Osvětim předznamenává Beneš atmosféru strachu a smrti. Musel absolvovat transport vlakem v tzv. kvočnách, v nichž jsou vězni namačkáni na malém prostoru s minimálním přístupem kyslíku. Vypráví zde příběh mladého Žida pokoušejícího se neúspěšně utéct z vagonu. Po dopadení je zmlácen takovým způsobem, že jej nikdo nepozná. Beneš se nespokojí pouze s tímto konstatováním a podrobně rozebírá jeho stav: *„Krev slepila mu vlasy v nestvůrný příškvarek, zpod kterého stále ještě stékala krev tenkým pramínkem za zbytky košil. Jedno oko měl zavřené, druhé zakrvácené a stržené části obočí. Tvář měl černou, zelenou a modrou, pod rozedranými hadry tělo pokryté krevními podlitinami a otevřenými ránami. A přece nesl hlavu vzhůru a přece se usmíval. Statečný chlapec.“*⁶⁶ Důležité je, že hrůzné vylíčení fyzického stavu židovského chlapce není psáno jen pro efekt. Naopak je zde věrohodně vykreslena krutost a podlost německých dozorců, a čtenář si tak může utvořit reálnější představu dané situace.

Nejdrastičtější a nejpůsobivější výjevy knihy jsou zaznamenány v kapitolách věnujících se táboru v Osvětimi. Místy dosahují popsané scény až nevidané brutality. Autor například vzpomíná na období, kdy do Osvětimi přijelo několik transportů najednou, a plynová komora nestačila pojmout všechny vězně. Za účelem ušetření času tak byli vězni spalováni zaživa jen s tzv. „dřevěnou narkózou“ (omráčení). Esesmani nejprve vodili zajatce k jamám, následně je bili dřevěnými palicemi do hlav a poté házeli do ohně. Soucit neměli ani s matkami a dětmi. Autor například líčí událost, při níž esesman vytrhl matce dítě z náručí, jediným úderem o zem mu rozbil hlavičku a hodil jej do ohně. Jindy dítě hodil do ohně, aniž se zdržoval zabíjením. Párkrát se dokonce stalo to, že člověk posedlý strachem a vztekem strhl s sebou dolů do ohně i samotného esesmana. V takovém případě svázali celou transportní jednotku a odvedli ji do krematoria, kde vězně pokládali na rošt k pomalému upalování.⁶⁷

Popisy podobně zvrácených činů nejsou v knize nijak výjimečné. To, jak může osobní zkušenost ovlivnit duševní zdraví člověka, ukazuje příběh Alžběty Mojselové, kterou potkal autor ve sběrném táboře v Prenzlau. Na pohled se jedná o čtyřicetiletou ženu s úplně šedivými vlasy. Ve skutečnosti je však ženě pouhých dvacet šest let. Při návratu z práce do ubikace procházela kolem spalovací jámy, kde viděla, jak esesmani hází stále živé vězně do spalovacích jam. Krátký příběh

⁶⁶ BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945, s. 70-71.

⁶⁷ Tamtéž, s. 110.

Alžběty Mojselové ukazuje jednak absenci jakékoli lidskosti esesmanů vůči vězňům a jednak psychické následky těch, kteří vyličeným hrůzám museli přihlížet.

Naturalistické popisy převládají i v kapitolách věnujících se zdravotním a hygienickým podmínkám tábora. Beneš působil v Osvětimi jeden čas jako zapisovatel lékařských prohlídek a později dokonce jako ošetřovatel. Vinou toho viděl lidskou bídu v té nejhorší podobě. Za velice nechutné považoval ošetřování nemocných s vředy v nejpokročilejší fázi. Při ošetřování se nakažených všichni štítili, neboť vředy pokrývaly velkou část nemocného těla a navíc z nich vytékal odpudivý hnis. Trpěli jimi především Francouzi a Židé. Zdravotní problémy způsobené absolutně nedostačujícími hygienickými podmínkami měli všichni vězni, ale přenést se přes ně dokázali pouze ti odolnější. Autor například předkládá zajímavý údaj o větší náchylnosti Francouzů a Řeků k nemocem typu skvrnitého tyfu a malárie oproti třeba zajatcům ze severských zemí. Tvrzení je navíc podpořeno podobnými údaji v Sychravových *Záznamech z Buchenwaldu*, a nejedná se tak o pouhou domněnku.

Za nejčastější příčinu mnoha smrtelných onemocnění lze dle autora označit extrémní výskyt vši, jež navíc narušovaly komfort vězňů až na samý práh snesitelnosti. Vůbec nejčtenější počet úmrtí se evidoval při onemocnění skvrnitým tyfem. Nemoc většinou z člověka udělala tzv. „muselmana“, tedy vězně určeného k likvidaci. Pokud postižený neputoval rovnou do plynové komory, dostihly ho za krátký čas zničující účinky tyfu. V podobně složité situaci se ocitl hned několikrát i sám autor. Například při vážném střevním onemocnění nebyl téměř vůbec schopen pracovat a hrozilo mu totální vyčerpání organismu, jindy balancoval na hraně života a smrti při nákaze malárií.

Beneš se vedle popisu nespočtu otravných událostí snaží hledat i příčiny toho, proč se s životem vězňů zacházelo tak nevybíravým způsobem. Nejprizmatičtější vysvětlení podává následující úsek: „*Náš život v lágrech nelze srovnávat s životem dobytka. Byli jsme ovšem stejně připoutáni v ohradách, museli jsme stejně pracovat, ale nebylo třeba nás opatrovat jako sedlák opatruje svá domácí zvířata. Dobytek má jistou hodnotu, kterou my jsme neměli. Jestliže jsme padli, nebyla to škoda, jako není škoda odhodit citron, který už byl vymačkáán.*“⁶⁸ Autorova přiléhavá přirovnání nejsou přitom nikterak nadsazená. Pregnantně vystihují statut vězně v koncentračním táboře.

⁶⁸ BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945, s. 305.

Beneš se zde rovněž ukazuje výtečnou schopnost sdělovat na malém prostoru zásadní a nosné myšlenky díla.

Dalším nesporným autorovým pozitivem je jeho systematičnost. Dílo je kompozičně promyšlené, drží se pevné struktury založené na chronologickém uspořádání jednotlivých kapitol a skvěle je v něm pracováno i s obtížnými pojmy táborového „návosloví“. Čtenářovi tak nejsou předkládány jen drastické popisy každodenního života, ale je seznámen i s organizačními záležitostmi. Pokud autor operuje s pojmoslovím, vždy k cizímu slovu uvádí jeho český ekvivalent či osvětluje význam. Čtenář tedy nemusí složitě dohledávat významy slov typu *muselman*, *sonderkomando*, *haftlinger*, *vorarbeiter*, *durchfall* apod.

Historicky mimořádně cennými jsou oddíly odehrávající se v táboře Dora, kde se vyráběly německé rakety V-1 a V-2. Autor v Doře strávil dvacet měsíců a díky tomu získal detailní informace o technických parametrech tajné zbraně, která měla dle Hitlera zvrátit nepříznivý stav války. Podávané informace jsou místy možná až příliš podrobné. Pro méně erudované čtenáře jsou alespoň částečným vodítkem k porozumění technickým záležitostem nákresy raket s popiskami. Specifikum tábora bylo umístění v podzemí, kde musel Beneš a další zajatci denně přespávat. Sice zde již nedochází k tak častým násilným úmrtím, ale o to více vězňů umírá důsledkem úplného vyčerpání z práce. Denní pracovní doba dosahovala až šestnácti hodin, a to s minimálními přídělky jídla a nároky na přestávky. Jedinou možností jak ujít smrti vyčerpáním bylo schovávání se v tajných úkrytech, které podzemí poskytovalo. Autor však v Doře nebyl pouhým pasivním vězněm, ba naopak se snažil sabotovat výrobu raket a tím i riskoval život. K sabotáži dokonce naváděl i ostatní zajatce. Místo kvalitně zkonstruovaných raket vznikaly zmetky, jež byly znovu a znovu posílány zpět k revizi do Dory, avšak ani tu vězni neprovedli správně dle instrukcí. Vzhledem k německé vyčerpanosti válkou a vědomím blízkosti prohry nedosahovaly prohlídky pracovního procesu dostatečné důkladnosti. Podobné sabotáže zůstávaly s podivem nepovšimnuty. Je nutno podotknout, že kapitoly o tajných německých továrnách se v jiné dostupné memoárové literatuře neobjevují. O to větší hodnotu tyto kapitoly mají.

6.2.3 Motivy hladu

Jedním z nejsilnějších motivů knihy je motiv hladu, a proto je mu věnována samostatná kapitola. Obyčejný smrtelník si jen těžko představí, co je to hladovění v té nejhorší formě. Člověk ztrácí zásady, trpí paranoiou či halucinacemi.

Časem dokonce může ztrácet své lidství, a stává se tak pouhým determinantem biologických potřeb. Karel Pecka v románu *Motáky nezvěstnému o hladu* napsal: „*Kdo jej nepoznal, nemá úplnou zkušenost lidskosti, je neúplným člověkem, protože lidský život je redukován na dary vzduchu či dechu, spánku, tepla, chleba a vody, každý by měl poznat hlad.*“⁶⁹

Hlad provází Beneše od samého počátku věznění v Pankráci, zažívá ho v různých formách v každém jednotlivém koncentračním táboře. Vnímá ho jako svůj vnitřní existenční problém i jako zásadní problém všech vězňů kolem sebe. Jídlo bylo v nacistických táborech pojímáno jako úplatek za určitou službu dozorcům, a proto ti vězni, kteří ho mají dostatek, jsou nejčastěji těmi, kdo za kus chleba či miskou polévky zaprodali svou důstojnost. Autor vzpomíná na symbolickou událost, kdy řečtí Židé dostali za úkol vyškrábat bečku po polévce. Čtyřem z nich se podařilo vniknout horní polovinou těla do bečky, v níž hrabali špinavýma rukama po zbytcích polévky. Zvenčí je surově bili, mlátili palicemi a kopali zuřiví „kápové“, přesto nikdo z nich nevyšel z bečky, byť se ocitli v kritickém ohrožení. Jídlo zkrátka znamenalo život a za život se muselo bojovat. Toto tvrzení podporuje mnoho dalších podobně drastických scén. Uvedme příklad židovského pacienta na ošetřovně, jenž jedl slupky brambor z koše plného infekčního materiálu. Někdy byl hlad dokonce tak nesnesitelný, že docházelo k případům kanibalismu. Jednoho vězně přistihli, jak ojídá maso mrtvol. Esesmani ho předvolali na apelplatz, kde následně musel před ostatními vězni ukázat na jiné mrtvole ten samý úkon. Krátce poté ho ostatní vězni usmrtili. Pro případ čtenářových pochybností přidává autor k události seznam očitých svědků.

Benešovy úvahy o hladu a jeho působení na psychiku patří v knize mezi to nejzajímavější. Takové reflexivní prvky se vyskytují především v pasážích týkajících se pankráckého věznění. Jídlo zde dokonce nazývá symbolem svobody a najíst se dosyta pokládá za největší ideál, jenž se vtělil do každé vteřiny dne. Najíst se bylo pro autora počátkem i koncem, naplněním veškeré touhy člověka. Samotný proces hladovění popisuje takto (srovnává úplně hladovění s částečným, úryvku předchází část popisující osmidenní hladovění při jednom z transportů): „*Horší, daleko horší však je dostávat trvale málo jídla. Jít hladový k jídlu a vstávat hladový od jídla, udržovat třikrát či čtyřikrát denně žaludek v činnosti a nikdy mu nedat tolik, aby se aspoň trochu naplnil. Nedat hladovému chleba je zlé, ale dát mu místo tří set gramů chleba starou žemličku, to*

⁶⁹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Praha: Atlantis, 1990, s. 150.

*je – aspoň po subjektivní stránce – horší, daleko horší. Prožil jsem hlad a prožil jsem takovou organizovanou podvýživu a opakuji: raději desetkrát vůbec žádné jídlo, než trvale nedostatečné jídlo.*⁷⁰

Důležité je, že Beneš se nespokojí s pouhým popisem fyzických a psychických symptomů hladovění, ale přidává i zajímavé hlubší úvahy. Ty sice nejsou v knize zastoupeny tak silně jako například v *Záznamech z Buchenwaldu* od Jiřího Sychravy, ale je třeba mít na paměti, že autor se snaží především o dokumentární vyznění díla.

6.2.4 Osobnost autora a jeho myšlenkový svět

Pro vězeňskou memoárovou literaturu je signifikantním prvkem kategorie autora. Čtenáři je text předkládán z hlediska osobní perspektivy pamětníka, a tudíž se může potýkat s problémem subjektivity jako překážky k poznání historické skutečnosti. Zřejmě z tohoto důvodu je podobný typ dokumentární literatury založený na svědectví jedince vnímán jako méně hodnotný historický dokument než díla založená na exaktních historických metodách. Zde je však třeba namítnout, že v případě tématu tak silného, jakým je prožitek koncentračního tábora, může mít kvalitně zpracované memoárové dílo se silným lidským příběhem určitou přidanou hodnotu, kterou čistě historické dílo nenabídne. Arnošt Lustig se o tzv. osobní historii vyjadřuje ve svých pamětech takto: „*I osobní historie je historie. Jako je jizva důkazem rány.*“⁷¹ V případě Benešovy knihy *V německém zajetí* se jedná, vzhledem k autentičnosti a důvěryhodnosti obsahu, o cenný historický dokument, ale zároveň o výjimečný příběh člověka s nevídanou vůlí po životě. A právě druhý zmíněný aspekt lze považovat za přidanou hodnotu díla Jiřího Beneše.

Autor si hned v úvodu svých pamětí klade za cíl podat autentické svědectví z německých koncentračních táborů, a proto se snaží ve většině kapitol upozadovat vlastní osobnost. Mnohé důležité lidské mikrotragédie jsou pouze konstatovány a autor k nim nepřidává vlastní pohled. Pouze doplňuje například jména svědků nebo se jiným způsobem snaží zvýšit věrohodnost vyprávění. O osobnosti autora a jeho postojích se dozvídáme především z těch kapitol, v nichž je autor sám objektem dění. Hned v několika případech čelí situacím hraničícím se smrtí a právě v nich se projevují jeho charakter a schopnosti.

⁷⁰ BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945, s. 308.

⁷¹ LUSTIG, Arnošt. *Eseje: vybrané texty z let 1965-2000*. Praha: H & H, 2001, s. 51.

Jiří Beneš byl vzděláním i schopnostmi intelektuálem, což se běžně jeví jako výrazná indispozice. Intelektuál si totiž obvykle hůře zvykal na manuální práci a silněji vnímal pocity ponížení a ztráty důstojnosti. K tomu, aby měl šanci přežít, se musel stát prostým vězněm redukováným na povely a prosté potřeby. V důsledku toho docházelo k určité unifikaci všech vězňů. Vynikat jakýmkoli způsobem znamenalo ohrožení života. Jiří Beneš si tyto základní vězeňské principy zřejmě osvojil. Je až obdivuhodné, jak dobře si především duševně pracující člověk navykl manuálnímu pracím. Pokud to vyžadovala situace, dokázal obratně využít své schopnosti intelektové. Chopil se mnohdy prací, s nimiž neměl nejmenší zkušenosti. Vydával se za dělníka, jindy dokonce předstíral znalost ruštiny, aby mohl vykonávat výhodnější pozici tlumočnicka. Nejtěžší situace nastaly při těžším onemocnění či hladovění. V takových případech ho zachraňovali přátelé či jiní známí. Ti si ho vážili pro jeho čestnost a přátelství, a neváhali mu tak v nejkritičtějších momentech pomoci.

V potaz musíme brát i to, že autor se podobně jako ostatní vězni snažil především přežít a jistě prožíval momenty, v nichž se musel zachovat prozíravě bez ohledu na ostatní. Převažují však situace, ve kterých prokázal obdivuhodnou morální sílu. Německý básník a dramatik Johann Wolfgang Goethe prohlásil: „*Neexistuje žádná situace, kterou by nebylo možné zušlechtit, buď skutečným výkonem anebo trpělivým snášením.*“ Jiří Beneš je do jisté míry ztělesněním zmíněného citátu. Ještě před samotným transportem do Osvětimi je mu nabídnuta pozice novináře pracujícího pro německou propagandu, ale i přes vědomí důsledků svého rozhodnutí odmítá. Ohrožuje tím i život svých dětí a manželky. Především pro ni je celá situace nesmírně tíživou, dokonce uvažuje o spáchání sebevraždy s pomocí morfia, neboť smrt v koncentračním táboře jí připadá daleko krutější. Velice riskantně se projevuje i v táboře Dora falšováním informací týkajících se raket V1 a V2. Sám zde dodává, že za celé dva roky věznění nezažil dosud tak velký strach o vlastní život. Určitý druh altruismu projeví Beneš i při osvobozování tábora. Je mu nabídnuto ihned letět vojenským speciálem zpět domů za rodinou, ale odmítá, nechce totiž opustit českou skupinku přeživších. Nadále tak vypomáhá ostatním, byť jeho manželka prožívá období velké nejistoty a je již na pokraji sil. Právě podobné příklady zachování autorovy morální integrity jsou pro čtenáře povzbuzujícím prvkem a důkazem, že i přes morbidní charakter tematiky nacistických továren na smrt lze i zde najít naději a inspiraci.

6.2.5 Vlastenecké a národnostní prvky v díle

Jiří Beneš se sice snaží za účelem objektivnějšího vyznění textu názorově ustupovat do pozadí, ale přesto v knize najdeme části, jež lze označit za značně subjektivní. Nejvíce se to projevuje v kapitolách věnovaných českému působení v táborech či německému národu a jeho zločinům. Autorův patriotismus pramení především z identifikování se s politikou a hodnotami československého národa za éry první republiky v čele s Tomášem Garriguem Masarykem. Právě osobnost prezidenta je v knize hned několikrát vyzdvihována jako humanistický a politický vzor pro československý stát. Vlastenecké názory podpírá autor navíc i skutky, a to například při závěrečném osvobození tábora, kdy odmítl odcestovat domů za rodinou, a místo toho pomáhal dalším spoluvězňům. V jeho výpovědích se jasně odráží preference k českým zajatcům, které označuje za morálně vyspělejší než ostatní. Dokládá to například tvrzením, že v českých pracovních komandech vládl největší pořádek, Češi se navíc dělili s ostatními vězni o své balíčky s jídlem. Oproti tomu Francouzi si dle něj balíčky nechávali egoisticky pro sebe. Dále uvádí několik případů, při nichž Češi i přes mučení téměř nikdy neprozradili své kamarády. Například: *„Byl mezi námi Jan Chaloupka, muž, který zařídil i v tomto lágru smrti rádio pro poslouchání Moskvy a Londýna a připravil vše pro instalaci vysílačky. Byl zatčen. Den za dnem po dlouhé čtyři měsíce očekával šibenici, mnohokrát byl nejdrsnějším způsobem vyslýchán specialisty ze Sicherheitsdienstu. Neprozradil nic.“*⁷²

Zajímavé je sledovat i to, jak se autor vyjadřuje o ostatních národnostech. Například Italové snášeli o mnoho hůře těžkou fyzickou práci než jiné národy, a umírali tak v neobyčejně velkém množství v krátkém čase. U Francouzů zmiňuje počáteční čistotu, eleganci, která ostře kontrastovala se stavem, jenž nastal po několika týdnech věznění. Příčinu vidí ve slabší vůli k životu. Oproti tomu Rusové projevovali nebývalou zarputilost, a i když měli ze všech národů nejtěžší podmínky, snažili se zachovat loajalitu ke svým druhům. Málokdy se stalo, že by i přes tvrdé mučení někoho prozradili. Za nejvzdělanější národ považuje Holanďany, na Belgičanech vyzdvihuje jejich dobrosrdečnost. Naopak kritičtější je k Francouzům, kteří mu připadají příliš individualističtí. Pasáže věnující se národním mentalitám jsou jistě zajímavým zpestřením, ale vzhledem k jejich závislosti na osobní zkušenosti autora je třeba je brát s větší rezervou.

⁷² BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945, s. 196.

Ve zcela opačném duchu se nesou reflexe a soudy nad německým národem. To se vzhledem k tragické osobní zkušenosti jeví jako naprosto přirozené. Na rozdíl od Lva Sychravy však mají jeho soudy až příliš zobecňující vyznění. Ať už hodnotí Němce jako dozorce, vězně či civilisty, vidí v nich stejné zlo. Upozorňuje na to, že pokud se Němci dostanou kdykoli k moci, vždy uplatní násilí. Symbolicky působí jedna z líčených událostí, která se odehrála již po osvobození tábora. Beneš společně s ostatními Čechy prochází jednou z německých vesnic, kde potkají vítající selku. Její až příliš vřelé vítání Čechoslováků ho rozčílí a selce vyčte její pokrytectví: „*Říkáte: pojďte dál, vy jste hodní, vy nám neublížíte! Ne neublížíme vám, ale zbylo-li ve vás jen kousek něčeho dobrého po těch dvanácti letech nacismu, musíte se stydět za to, co udělal německý národ!*“⁷³ Scéna končí tím, že selka dá Benešovi chleba a mléko, ten však nechce nic zadarmo a zanechá selce hrdě tři marky. Autorovy soudy se mohou zdát místy až příliš tvrdé a bez potřebného nadhledu, jako u již zmíněného Lva Sychravy, ale vzhledem k malému časovému odstupu od sepsání memoárů a prožité zkušenosti se to jeví jako pochopitelné. Přičteme-li k tomu navíc ztrátu příbuzných v osvětimském táboře a stále čerstvě fyzické i duševní rány, nelze se podobným závěrům divit.

6.2.6 Formální a jazyková stránka díla

U memoárové tvorby s tematikou koncentračních táborů se mnohdy setkáváme s kompoziční rozvolněností. Díla jsou čtenáři předkládána jako střípky autorovy paměti a vinou nedostatečně systémovosti je značně oslabena jejich čtivost a ucelenost. V případě Jiřího Beneše lze vnímat naopak důraz na systematické podání zážitků, zkušeností a vnějších popisů. V jednotlivých kapitolách je nejčastěji uplatňována struktura, kdy je čtenář uveden do prostředí skrze detailní popisy místa či okolností daného časové období. Poté následuje představení jiných vězňů či zprostředkování osobních zkušeností a tragédií dějících se kolem autora. Pozitivně lze rovněž vnímat dodržování chronologické linky příběhu, který tak působí souvisle. Autorovo vyprávění je navíc dynamické, k čemuž výrazně přispívá zařazování přímých řečí či vzbuzování zvědavosti na konci kapitol formou nezodpovězených otázek. Ty například vyjadřují nejistotu ohledně příštích dní. Díky těmto beletristickým prvkům nepůsobí kniha pouze jako dokumentární literatura, ale do jisté míry i jako literatura umělecká. Menším

⁷³ BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945, s. 293.

nedostatkem je pouze číselné pojmenování kapitol. Pokud by se čtenář chtěl zaměřit pouze na určitý úsek autorova vyprávění, bude v knize muset složitě listovat.

Dílo je zajímavé i hlediska jazykové stránky. Intelektuální založení autora se projevuje i ve vytříbených jazykových schopnostech. Patrné to je například v pasáži, v níž uvažuje nad podstatou slovního spojením koncentrační tábor: „*Slova koncentrační tábor budí představu skutečného tábora. Tábor je svatá hora v Palestině, jejím jménem označovali husité své ležení a svůj hrad a slovo tábor je spojeno vždy v našich myslích s určitým pořádkem, s jistou spořádaností. Němci užívají slova Lager. Lager v německém jazyku není jen tábor. Je to také skladiště. A v německých koncentračních táborech bylo vše, jenom spořádanosti tam nebylo. Byl daleko více skutečným skladištěm umírajících a k zemření určených.*“⁷⁴ Odlišování významu slov v jiných jazycích jako odraz k hlubším úvahám ukazuje autorův vynikající cit pro vnímání podstatných detailů.

Jazykově (i obsahově) jsou velice působivé Benešovy popisy každodenně dějících se táborových tragédií. Ty jsou charakteristické autorovým až neúprosně brutálním podáním. Nespokojí se totiž s pouhým strohým konstatováním, ba naopak se snaží zachytit okamžik co nejdříve a co nejdetailněji. Toho dosahuje používáním silně expresivních sloves, jak dokazuje následující ukázka: „*Klacek, jímž zastempca bil, byl asi metr dlouhý a více než tři centimetry tlustý. Zastempca bil oběma rukama a veškerou silou svého vysokého těla. Po první ráně starý žid zařval jako raněné zvíře. Po třetí ráně vyl bolesti již nepřetržitě. Vyl, skučel, chvílemi jen sípal a zase řval a řval. Zastempca bil dále pravidelně a systematicky ránu vedle rány. Žid prokousal si bolesti rty, hryzal se do nadloktí, házel sebou se silou, kterou by v jeho stařečském tělo nikdo nehledal.*“⁷⁵

Častým jazykovým prvkem díla je používání německých slov, někdy i celých vět či táborových termínů. Pokud je pro text nezbytně nutné cizím slovům porozumět, podává autor vysvětlení, pokud je však význam německé věty sekundární, nepřekládá ji. Takové pasáže přispívají hlavně k dokreslení táborové atmosféry a autenticitě díla. Místy najdeme v textu věty, u nichž by čtenář bez znalosti němčiny překlad jistě uvítal, ale musí si vystačit pouze se slovníkem. Vzhledem k tomu, že se nejedná o beletristické dílo, nachází se zde jen minimum zajímavých uměleckých figur, to však nemůže být předmětem kritiky. Nejdůležitější je to, že autor i přes své intelektuální založení napsal knihu jazykově srozumitelnou všem vrstvám čtenářů a navíc i velice čtivou.

⁷⁴ BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945, s. 78.

⁷⁵ Tamtéž, s. 91.

6.2.7 Shrnutí

Dílo *V německém zajetí* je zcela po právu zařazeno mezi nejlepší českou memoárovou literaturu s tematikou koncentračních táborů. Zaujme nejen nesmírně silným příběhem hlavního autora přeživšího jen v těžko představitelných podmínkách nacistických továren na smrt, ale i způsobem, jakým je podáno. Jiří Beneš vyniká především svou věcností a schopností přiblížit autenticky atmosféru koncentračních táborů. Popisy každodenně dějících se tragédií podává až neúprosně detailně. Podobně naturalistický tón má i líčení zdravotních a hygienických podmínek tábora. Vzhledem k brutalitě výjevů může být kniha především pro čtenáře se slabší povahou jen těžko stravitelnou. Důležité je, že drastické motivy nejsou jen záležitostí psanou pro efekt, ale slouží i jako podmět k autorovým hlubším úvahám. Ty sice nemají v knize tak výrazně zastoupení jako u Lva Sychravy, ale pokud je autor předkládá, jsou stejně tak podnětné a zajímavé jako právě ty Sychravovy.

Výrazným a jistě pozitivním prvkem díla je osobnost autora. Jiří Beneš je vypravěčem skromným a mnohdy ustupujícím do pozadí dění. Pokud se on sám dostane do kritické situace, většinou se projeví jako morálně pevný a zásadový člověk. Mnozí čtenáři jistě ocení i jeho vlastenecké postoje a zkušenosti stavící český národ z hlediska morálky mezi nejsolidnější skupiny tábora. Mnohým autorům memoárové literatury byl v dobových kritikách vyčítán přílišný patos a pouhé zaměření se na vnější vlivy a okolností koncentračních táborů, tomu se Beneš dokázal vyvarovat. Prokazuje také důležitou schopnost nejen fakta a zkušenosti předkládat, ale i je zajímavě reflektovat. Svědčí o tom například již analyzovaná část této práce věnující se motivům hladu.

Kromě obsahové kvality je dílo obstojné i po stránce jazykové a kompoziční. Ke čtivosti přispívá chronologické vypravování příběhu a poměrně stálá struktura kapitol. Jazykově sice kniha nijak nevyniká po stránce umělecké, ale o to více autor dbá na srozumitelnost a dynamičnost textu. Vyhýbá se zbytečným detailům a vedle častých popisů se snaží rozvíjet i příběhovou linku. Vzhledem k výše zmíněným analýzám můžeme říci, že dílo *V německém zajetí* by si jistě díky své nesporné kvalitě zasloužilo větší pozornost nejen ze strany čtenářů či literárních kritiků, ale i ze strany základních a středních škol, kde by mnohé pasáže knihy mohly být využity jako výukový materiál.

6.3 František Robert Kraus – Plyn, plyn, plyn..., pak oheň

6.3.1 Obecná charakteristika díla

Kniha Františka Roberta Krause *Plyn, plyn, ..., pak oheň* je dalším z děl memoárové literatury zachycující osobní prožitky autora z nacistických továren smrti. Podstatná část knihy je věnována časovému období 1944 -1945, kdy byl František R. Kraus vězněn v Osvětimi, dále také v táborech Gleiwitz a Blechhammer. I když nejvíce času strávil v terezínském ghettu, zmiňuje se o něm pouze v několika úvodních kapitolách. Poté, co se Krausovi podařilo v lednu 1945 utéct při jednom z transportů v oblasti kolem Bleckhameru, putoval dále Německem, Polskem, Ruskem, Rumunskem a Maďarskem, kde nakonec v malém pešťském penzionu započal psát své vzpomínky. Podobně jako předchozí analyzovaná díla bylo tedy i toto napsáno krátce po konci války (září 1945), což se promítá v autorově bezprostředním a silně emocionálním projevu.

Zatímco ostatní autoři se ve svých memoárech snažili o výraznou dokumentárnost podloženou statistikami a svědectvími jiných vězňů, Kraus upřednostnil osobní perspektivu prožívání bez větší snahy o objektivní vyznění díla. I když čtenářům nepředkládá důkazní materiál, nedá se říci, že by kniha působila méně věrohodně než díla jiná. Důležité je to, že se shoduje s tím, co popisovali jiní pamětníci holocaustu či historikové zabývající se tímto tématem, a není tedy důvod o věrohodnosti svědectví pochybovat. Autor je nejen dle svého nazírání na svět, ale i svými činy zakořeněn v myšlenkách humanismu. O to hůře snáší každodenní tragédie páchané na jeho přátelích či spoluvězních. Jeho strohý projev plný vnitřních výkřiků je emotivní a pro mnohé jistě velice působivý, místy však jeho přemíra snahy čtenáře dojmout působí až příliš sentimentálně, čímž je dosaženo opačného čtenářského efektu. Literární kritička Míla Pachnerová v časopise *Hlas osvobozených* oceňuje autorovu cudnou prostotu, lidsky cítící srdce a vypjatou subjektivnost textu, díky níž je dílo osobitější a působivější.⁷⁶

Jedním důležitých faktorů hlubší analýzy díla tedy bude to, zda se Krausovi podařilo autenticky podat osobní svědectví z koncentračních táborů, i když místy projevuje možná až příliš silné tendence útočit na čtenářovy emoce. Důležité je také zmínit menší rozsah knihy (pouhých 87 stránek), který je dán autorovou snahou redukovat obširné popisy prostředí či jiných vnějších znaků. Dokonce i jeho

⁷⁶ *Hlas osvobozených*. Praha: Svaz politických vězňů, 1946, č. 3, s. 4.

reflexe jsou spíše drobnými střípky a jen těžko si z nich čtenář utvoří ucelenější představu o myšlenkovém světě autora.

6.3.2 Krausova cesta nacistickými tábory

Jak již bylo naznačeno, František Kraus ve své knize věnuje nejvíce prostoru zachycení zkušeností z táborů Osvětim a Gleiwitz. Poměrně dlouhé životní etapě v terezínském ghettu věnuje jen pár úvodních stránek, které lze označit jako poklidnou předehru osvětimského pekla. Před samotným transportem zde autor líčí poměrně spokojené odpoledne, kdy nijak netrpí zásadním nedostatkem: „*Máme břich plný a jsme poměrně spokojeni. Ba i nášup byl u nás v mysliveckých kasárnách a večer bude bramboračka.*“⁷⁷ Po této poměrně poklidné vsuvce už je čtenář po zbytek celé knihy konfrontován pouze s neúprosnou realitou každodenních autorových snah přežít a s tragickými osudy jeho přátel či jiných spoluvězňů. V Krausově svědectví je akcentován především vnitřní prožitek oproti detailním popisům táborových podmínek, a zřejmě proto autor projevuje tendence text více beletrizovat. Nedá se říci, že by byl čtenář zcela ochuzen o představu toho, jaké vnější podmínky panovaly v Osvětimi či Gleiwitz, často si je však musí sám dovozovat na základě vkládaných příběhů či strohých autorových vsuvek.

František Kraus byl transportován do Osvětimi v roce 1944. Popis okolností cesty, vrcholící hororovým vstupem osvětimskou bránou smrti, patří mezi nejpůsobivější části knihy a dokazují autorovu schopnost vtáhnout čtenáře do děje. Před vstupem do dobytčího vagónu je Kraus nucen rozloučit se svou matkou. Je si vědom, že jeho odchod bude téměř jistě znamenat její smrt, neboť ve svém chatrném stavu se o sebe nedovede postarat. Leží u dvou sbalených kufrů se synem a šeptá mu poslední slova: „*Proč odjíždíš, Františku? Proč mě tu necháváš samotnou?*“⁷⁸ Poté následuje cesta v přeplněných „dobyčácích“, kde si zajatci nemohou sednout ani lehnout a nikdo neví, kam přesně jedou. Na tomto místě autor poprvé předznamenává ztrátu statutu člověka a píše, že se spolu s ostatními se stává pouhým dobyt看em určeným na porážku. Velice expresivně popsána je také scéna po vstupu do osvětimského tábora. V silném dešti a hustém bahně autor sleduje, jak se vzdaluje transport s jeho ženou i dětmi, sebrány mu jsou všechny věci a rázem předstupuje před Mengeleho, který ho svým verdiktem zařadí

⁷⁷ KRAUS, František R. *Plyn, plyn..., pak oheň*. 2. vydání. Havlíčkův Brod: Jirí Chvojka, 1946, s. 7.

⁷⁸ Tamtéž, s. 9.

do pracovního komanda. Emotivnost pasáže, při níž Kraus přichází v krátkém čase téměř o všechno, co pro něj mělo hodnotu, je podtržena touto krátkou existenční úvahou: „*Přelom duše, přelom těla, něco praská uvnitř mé hrudi, nevím, co to je, jsem vehnán jako kus dobytčete v nepřehledném zástupu ubožáků do lágru smrti.*“⁷⁹

Hned od úvodních dní v Osvětimi je jasné, že Kraus zde nebyl ušetřen těch nejhorších psychických i fyzických stavů a mnohokrát byl svědkem srdcervoucích okamžiků. Se smrtí se setkává hned první den, kdy jsou někteří spoluvězni umláceni prominentními „kápy“, a on je nucen odklízet mrtvá těla. Při pohledu na zpronevěřené vězně si uvědomuje, že mnozí za účelem přežití zvolili cestu přizpůsobení se nacistickým praktikám. Sám se obává, aby takové deformaci ducha rovněž nepodleh, a píše: „*Budu i já takto přeměněn, stanu se i já takovým to zvířetem??? Bože, drahý, nedopusť to, byl bych nevěren svým zásadám lidskosti a humanity...*“⁸⁰ Podobně zásadní otázky si Kraus klade často. Byť jsou jeho reflexe psány pouze ve zkratce, jsou podnětné a svědčí o autorově zásadním vnitřním konfliktu. Ten spočívá ve složité roli vězně, který je nucen být pouhým pasivním objektem bez možnosti postavit se zlu, neboť jakékoli vybočení z řady průměrnosti znamenalo téměř jistou smrt. Viktor Frankl v knize *A přesto říci životu ano* píše, že každý vězeň měl na výběr mezi pasivní a aktivní rolí, ta pasivní vyžadovala mnohdy obětování přátelství či života druhých v zájmu zachování si toho vlastního, a proto se dle něj ti nejlepší z koncentračních táborů nevrátili. Pokud tedy nezasáhla vyšší moc či náhoda, pak přežili i ti lepší.⁸¹ Vzhledem k určité stylizaci knihy a selektivnosti obsahu lze těžko s jistotou autora zařadit do jedné, či druhé skupiny (a zřejmě by to bylo i nemístné), ale na základě některých událostí je patrné, že Kraus projevil v několika případech obdivuhodnou statečnost. Například se účastnil vězeňské akce umlácení sadistického dozorce Williho, který za účelem získání tetování stáhl z kůže jednoho z vězňů. Statečně se projevil i při četbě ilegálních novin *Wanderer* při práci ve vagonu, byl usvědčen z vážného zločinu a jen díky složité válečné situaci přežil, neboť ke konci války už Němci nebyli v trestání tak důslední.

Jak již bylo zmíněno, autor se nezabývá podrobněji popisem táborových podmínek, ale i tak si čtenář dle některých pasáží může utvořit alespoň částečnou představu o tom, jak se v táboře žilo. Kraus píše o neustále se střídajících pocitech zimy

⁷⁹ KRAUS, František R. *Plyn, plyn..., pak oheň*. 2. vydání. Havlíčkův Brod: Jiří Chvojka, 1946, s. 13.

⁸⁰ Tamtéž, s. 17.

⁸¹ FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 2., opr. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 15.

a hladu plynoucích z nedostatečných příjmů jídla a slabého oděvu. Fyzické strádání však dále detailněji nerozebírá, pouze se pozastavuje nad hrůzou zjevu sebe a spoluvěznů. Proporce extrémně vyhublých těl a oproti nim velkých hlav se mu jeví jako podoba strašidel. Denní režim vězně líčí Kraus velice dynamicky na pár stránkách. Obzvláště těžké pro něj byly chvíle na ubikacích, kde musel sdílet jedno lůžko s dalším vězněm. Absence jakéhokoli soukromí, všudypřítomné bití sadistickými „kápy“ nebo pach pálícího se lidského masa a výkalů přivodil autorovi několikrát stavy mdlob a beznaděje, a to dokonce takovým způsobem, že přemýšlel o spáchání sebevraždy. Nakonec však marnotratným náladám dokázal vzdorovat díky přesvědčení, že o spáchaných nacistických zločinech musí být vydáno svědectví. Vnitřní drama popisuje v knize Kraus takto: „*Ne, nesmíš padnout, nesmíš pozbyt rozumu, teď ne a ani v budoucnosti ne! Drž se, Franto! Musíš toto vše předložit jako otevřený účet před lidský tribunál a musíš žádat spravedlivého přelíčení a trestu pro všechny ty, kteří připustili, aby se něco takového ve XX. století vůbec stalo.*“⁸²

Z výše zmíněné citace vyplývá, že Krausovo dílo se snaží být především obžalobou nacistického Německa a také varováním před opakováním stejných chyb, což je naznačeno i v úvodním mottu knihy. Cíl autorova díla je tedy v podstatě stejný jako u předchozích analyzovaných autorů, ale liší se způsobem podání. Kraus kromě nacistického běsnění v táborech popisuje výrazněji i to, jak prožité hrůzy poznamenaly jeho duši. Byť přežil, cítí se vnitřně mrtvý. Nejvíce je to zvýrazněno na poslední dvojstranně díla, která je velice dojemná a zároveň svědčí o autorově nesporném literárním talentu. František Kraus sedí v penzionu v rozstřílené Pešti, kde bilancuje nad smyslem života po tak devastujících zážitcích z koncentračních táborů: „*Nemám již sílu ani odvalu začít znovu, nemohu již! Nejkrásnější struna toho božského nástroje, kterému říkáme člověk, ona struna, která měla nejskvostnější tón, ta u mne praskla, a nikdo už ji neumí znovu dát dohromady.*“⁸³ V podobně dramatickém tónu se nese celá kapitola. Kraus dokonce vyzývá demony jeho noci a označuje je za pevnou část každého prožitého dne. Z čtenářského pohledu jsou podobné pasáže velice důležité, neboť jejich vypjatá expresivnost přibližuje čtenáři jinak jen těžko dostupné zákoutí autorovy duše. Krausova silná sugesce vnitřní beznaděje je sice prosta jakékoli naděje, ale to ji nikterak neubírá na čtivosti a působivosti.

⁸² KRAUS, František R. *Plyn, plyn..., pak oheň*. 2. vydání. Havlíčkův Brod: Jirí Chvojka, 1946, s. 17.

⁸³ Tamtéž, s. 86.

6.3.3 Příběhy druhých

František Kraus nezachycuje tragiku nacistických továren smrti na základě zdrcujících statistik. Mnohem větší důraz klade na smutné příběhy svých známých či jiných spoluvězňů, jejichž silně expresivní charakter působí na čtenáře mnohdy mnohem intenzivněji než odosobněná čísla a fakta. Vkládání drobných epizod, mapujících osudy jiných vězňů, je pro knihu typickým rysem vyskytujícím se napříč celým textem. Autor čtenáře nijak nešetří a usiluje o to, aby příběhy měly co nejmotivnější charakter. Byť jsou mnohé z nich velice zajímavé i působivé, místy je jejich vyznění příliš sentimentální a ne zcela věrohodné. Vzhledem k povaze vypravěčského stylu autora je vypjatost textu do určité míry pochopitelná, avšak příliš silná stylizace příběhů vyznívá v některých případech poněkud lacině. Patrné to je například v epizodě týkající se polského vězně Wyrzbinanskeho, s nímž se jako zpravodaj Kraus seznámil během Olympijských her v Zakopaném. Ten v Osvětimi pracoval jako člen „sonderkomanda“ v plynových komorách. Krausovi popisuje svou práci stylem, jako by se jednalo o zcela běžnou záležitost, ba dokonce se ho snaží přemluvit, aby se rovněž stal pracovníkem sonderkomanda. Zajímavé je, že při tom používá slova typu „prima“, „nádherně“, „pěkně“ a nelze se ubránit dojmu nepřirozeného tónu v jeho slovech. Jako ilustrující pasáž lze uvést následující text: *„To zde ty plynárny nestačí, a tak to pálíme na hranicích támhle v lese. Pěkně klademe vrstvy na vrstvy, polejeme je benzinem a zapalujeme. Hoří to, jen to fíkne. Ale ten puch, Frantíku, ten puch! Nechtěl bys také do STK? Budeš se mít prima! Za 3 měsíce jdeš ovšem do trouby, ale to máš jedno: stejně tam jednou musíš... A válka? Ta ještě dlouho nebude u konce! Popel nebožtíků házíme do řeky... No a teď musím do farchy! Ahoj!⁸⁴“* Tragikomický popis tohoto setkání zřejmě vyvolá v nejednom čtenáři rozpaky. V zcela jiném světle se jeví událost z Gleiwitz týkající se Krausova kamaráda Fricka. Autor na něj vzpomíná jako na skvělého fotbalového brankaře, těšícího se obliby mnoha fanoušků, a jako na muže, jenž uhranul srdce mnohých dívek. Teď však pláče a poslední momenty života prožívá v objetí Krause. Scéna je vykreslena s obrovskou melancholií, deziluzí ze světa a svým vyzněním připomíná do jisté míry Remarqueovy tragické výjevy umírajících vojáků z fronty. Pokud si autor klade v úvodním mottu za cíl koncipovat své dílo jako obžalobu světa z dopuštění těch nejhorších zvěrstev, naplňuje ho především skrze příběhy jako je ten Frickův. Nejlépe to ilustrují autorovy srdceryvné výkřiky: *„A jaký to byl chlapík,*

⁸⁴ KRAUS, František R. *Plyn, plyn..., pak oheň*. 2. vydání. Havlíčkův Brod: Jirí Chvojka, 1946, s. 33.

*hrdina zeleného trávníku pražské Letné, velký Fricek! Tu leží – a proč? Veškeré lidstvo by tu měl defilovat před Frickovou postelí a všem by se mělo volat do uší: Toto je Fricek Tausik, je mu 29 let, osmkrát hrál mezinárodně, třikrát za svůj klub vyhrál mistrovství... A vězte lidičky! Fricek nechce zemřít, nechce, nechce! Nenechte ho zemřít, nenechte!*⁸⁵

Kromě dojemných epizod se v knize vyskytují v hojném počtu i ty, které šokují svou mimořádnou krutostí. Jejich účinnost graduje především v těch místech knihy, kde jsou kladeny v těsném rozmezí za sebou. Na dvou stránkách se tak čtenář dozvídá o loučení matky s dcerou před transportem. Tu však během loučení zasáhla kulka a její mozek vyhržel na matku (ta se zbláznila). Dále o ženě, jež tajně porodila v lágru, poté však její dítě bez milosti hodili do latríny. A také o sadistickém dozorcí, jenž stáhne z kůže Krausova kamaráda, aby získal tetování z jeho paže. Sekvence, v nichž autor vypráví příběhy druhých, slouží jako doplnění jeho osobního prožívání lágrového dramatu. Z čtenářského hlediska se navíc jedná o prvek výrazně oživující dějovou složku a čtivost díla.

6.3.4 Jazyková a kompoziční stránka díla

Memoárová literatura z prostředí koncentračních táborů je většinou charakteristická popisným jazykem, jenž je jedním z významných prostředků k dosažení co nejpřesnější historické představy ve čtenářově povědomí. Krausovo dílo se však v tomto aspektu vymyká. Detailní popisy lágrových podmínek jsou upozaděny, a mnohem výraznější prostor tak zaujímá složka dějová. Ta je podpořena především velkým množstvím činnostních sloves na malém prostoru. Dalším typickým prvkem díla jsou přímé řeči, jež výrazně přispívají k autentičnosti líčených scén.

Skrze celé dílo je patrná autorova snaha text beletrizovat, a proto často používá prézens historický (minulý dej je vyprávěn časem přítomným). Vlivem toho může působit Krausovo vyprávění na čtenáře podobným způsobem jako díla beletristická, tedy mnohem dramatičtější a emotivnější než díla typicky dokumentaristická. Dokládá to například následující ukázka z počátku autorova zajetí: *„Stmívá se. A stále nás ještě ženou blátem a deštěm. Každý z nás již je udýchán... mám už pomalu hlad. Kam to jsem zavlčen? Kam zašantročen a proč? „Karle“, šeptám v chůzi kamarádovi, „vidíš ty nápisy?“*⁸⁶

⁸⁵ KRAUS, František R. *Plyn, plyn..., pak oheň*. 2. vydání. Havlíčkův Brod: Jirí Chvojka, 1946, s. 62.

⁸⁶ Tamtéž, s. 14-15.

Jak již bylo zmíněno, Krausovo dílo je velmi emotivní a subjektivně pojaté. To se výrazně odráží i v jazykové rovině. Častými syntaktickými prostředky jsou apoziopse či věty zvolací. Je však třeba říci, že v některých kapitolách dochází k jejich nadužívání, a v textu tak působí stereotypně. Například: „*Celý oblek jest zablácen, nohy už nemohu zvedat, neboť se mi utvořily obrovské hroudy na botách... A nyní první výstřel.... za mnou jdoucí esesák vystřelil, kulka mi zasviští vedle ucha...*“⁸⁷ Nutno podotknout, že na následující stránce se táž motivovaná syntaktická odchylka vyskytuje ještě šestkrát.

Z kompozičního hlediska dílo nijak nevybočuje ze zaběhnutých schémat. Dějové složky jsou řazeny chronologicky po kapitolách. Ty však nejsou pojmenovávány, nýbrž pouze označeny hvězdičkou, což poměrně značně komplikuje orientaci při případné čtenářově rekapitulaci knihy.

6.3.5 Shrnutí

Krausovo srdceryvné svědectví z prostřední německých „továren na smrt“ můžeme označit i přes jisté nedostatky za zdařilé dílo. Autor emotivním stylem vyprávění, prostým detailních popisů, ukázal, že memoárová literatura tohoto typu nemusí nutně stavět na množství statistických údajů a ověřených svědectvích ostatních vězňů. Čtenářský prožitek je pro Krause jedním ze stěžejních bodů práce, a proto kniha vykazuje mnohé rysy typické především pro beletristickou literaturu. Například je zde silně akcentována dějová složka, převažuje vyprávění v přítomném čase a v popředí je snaha zařazovat umělecké prostředky jinak pro memoárovou literaturu nevšední.

Zatímco v jiných dílech se autoři podrobně zabírají tím, co vnímají kolem sebe (prostředí, vraždy, jídlo, hygiena,...), Kraus klade důraz spíše na odraz každodenních tragédií v jeho vnitřním světě. Časté jsou vnitřní monology autora zabývající se těžkými morálními dilematy či prosté hledání naděje. Právě díky těmto aspektům může kniha čtenáře zaujmout a být důvodem, proč z velkého množství memoárové literatury sáhnout právě po díle Františka R. Krause. Naopak nepatřičně působí poněkud laciná sentimentalita některých kapitol, v nichž autor útočí na čtenářovy city nezvyklým množstvím vnitřních výkřiků. Výsledkem je pak pouze vtíravý pocit nepřírodnosti, a tím i narušení věrohodnosti obsahu.

⁸⁷ KRAUS, František R. *Plyn, plyn..., pak oheň*. 2. vydání. Havlíčkův Brod: Jirí Chvojka, 1946, s. 14.

Hodnotíme-li však celkové vyznění díla, je důležité především to, že autorovi se povedlo působivě přiblížit věžňovo prožívání hrůz koncentračního tábora a také přiblížit, jakým způsobem takový zážitek mohl zdeformovat lidskou duši. Kraus se při líčení pocitů nezdíral využívat jazyk bohatý na metafory a místy netypickou větnou stavbu (časté apoziopeze, velké množství vět zvolacích apod.), a kniha je tak zajímavá i z hlediska jazykové stránky. Knihu *Plyn, plyn..., pak oheň* lze tedy i přes její mnohdy až příliš sentimentální vyznění čtenářům doporučit.

6.4 Srovnání analyzovaných děl

Tři hlouběji analyzované publikace se neshodují pouze podobným tématem, ale i téměř stejně exaktně vyjádřením cílem: Obžalovat německý národ z nejkrutějších zločinů proti lidskosti a podat svědectví, jež bude varovat lidstvo před dopuštěním se stejných chyb. Rozdíl tedy můžeme spatřovat především v odlišné organizaci jednotlivých složek děl. Z hlediska vypravěčské perspektivy lze sledovat jak u Sychravy, tak i u Beneše snahu o objektivnější podávání informací. Neznamená to však, že by autoři vyloženě ochuzovali čtenáře o vnitřní prožívání traumatu, ale přeci jen u nich ve větší míře převládá tendence popisovat vnější záležitosti jako prostředí, události dějící se přímo jim či v jejich těsné blízkosti. Čtenář si díky tomu utvoří relativně přesnou představu tábora z hlediska jeho fungování (vězeňská hierarchie, hygiena, strava, vnitřní i vnější pravidla apod.). Odlišné pojetí zvolil František R. Kraus, jehož autorský styl se vyznačuje výraznou subjektivitou, snahou o předání jeho vnitřních tenzí a také místy až patetickým vykreslováním atmosféry tábora. Čtenář si sice na základě přečtené knihy neutvoří tak detailní vnější obraz osvětimského pekla, ale o to více je posílen čtenářský zážitek umocněný výraznou dějovostí a citovou expresivitou.

Zajímavé je rozdílné zobrazení národního aspektu u jednotlivých autorů. Zatímco u Krause je tento prvek v pozadí, u Beneše i Sychravy je naopak akcentován poměrně často. Vyzdvihování národní hrdosti a kladných prvků Čechů bylo přesně to, co čtenáři ve válečných memoárových dílech rádi spatřovali. Sychrava s Benešem tomuto požadavku vyhověli. V případě *Záznamů z Buchenwaldu* je časté i odkazování k politické situaci Československa před válkou, hlouběji ho zajímá i poválečné uspořádání. V Benešově případě politická linie nehraje takovou roli. Spíše vyzdvihuje schopnosti Čechů v táboře při boji o přežití a také jejich solidaritu s ostatními. V Krausově svědectví se teoreticky mohl různými způsoby promítat židovský původ, ale tento aspekt v díle není nijak zvýrazněn.

Více shodných prvků lze vysledovat u Beneše se Sychravou, kteří svým pojetím více zapadají do koncepce dokumentaristické literatury. Za jeden z hlavních rozdílů mezi těmito autory můžeme považovat výrazně úvahový charakteru *Záznamů z Buchenwaldu* oproti větší popisnosti v knize *V německém zajetí*. U Beneše je také nutné zmínit lepší kompoziční propracovanost, díky níž má dílo pevnou a přehlednou strukturu. Sychravovy kapitoly přeci jen místy vykazují značnou tematickou

rozvolněnost a vzájemnou nesourodost. Krausovy memoáry se od předchozích děl odlišují výraznou zhuštěností. Na minimálním prostoru se dozvídáme větší počet událostí a popisnost je zde upozaděna za účelem co největšího dějového spádu. Ve srovnání s předchozími díly tak Krausova publikace tíhne k beletrizujícímu podání.

Všechny tři analyzované publikace jsou na poli memoárové prózy svébytnými díly. V některých dobových kritikách byla mnohým autorům vyčítána schematičnost a absence nové kvality v tak široce rozvrstveném typu literatury, do této kategorie však rozhodně nepatří Sychrava, Beneš ani Kraus.

6.5 Neprávem opomíjení?

Jednotlivá vybraná díla byla zvolena pro hlubší analýzu především pro jejich schopnost demonstrovat charakteristické tendence v poválečné memoárové literatuře a také pro jejich vyšší kvalitu v daném okruhu děl. Tematika koncentračních táborů je i v dnešní době stále vyhledávanou problematikou a je velkou škodou, že bezprostřední a autentická díla vydaná těsně po válce jsou čtenáři upozaděna. Analyzovaní autoři skýtají velký potenciál například pro školní výuky jak na základních, tak i na středních školách, kde však většinou převládá jednostranná orientace na fiktivní epiku. Je sice na místě hlubší vhled do tvorby nejčastěji probíraných autorů píšících o koncentračních táborech, jako jsou Arnošt Lustig (*Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, Dita Saxová, Collete a další) či Thomasův Schindlerův seznam - vezmeme-li v potaz i zahraniční produkci, ale zapomínat by se nemělo ani na autory typu Lva Sychravy, Jiřího Beneše či F. R. Krause.

Na otázku, proč se na zmíněné autory ve větší míře zapomnělo, nelze odpovědět zcela jednoznačně. Zatímco v prvních letech se jejich díla těšila většímu čtenářskému zájmu, v dalších dekádách o ně zájem postupně klesal. Nabízí se například vysvětlení v podobě rozšiřování knižní produkce v dané oblasti, a tudíž ztráta zájmu o díla starší. Zanedbatelným hlediskem není ani politický kontext. Po roce 1948 se prosazovala výrazněji ideologická tvorba a z okruhu vězeňské literatury se propagovala pouze Fučíkova *Reportáž psaná na oprátce*. Mnozí jiní autoři, mezi nimi i Beneš a Kraus, se pro demokratickou orientaci ocitli na samé periférii zájmu. Později, po nástupu televizních médií, se především ve školním prostředí více upřednostňují filmové dokumenty s výpověďmi přímých svědků. Ty však vznikaly s velkým

zpožděním od prožitých událostí, a sdílená paměť svědků již není tak bohatá na detail a emotivní prožitek jako námi zkoumaná memoárová literatura. V úvahu přichází i další důvody, ale ty se pohybují pouze v rovině spekulací a neověřených hypotéz, a tudíž nejsou pro diplomovou práci předmětné.

Důležitým předpokladem pro oživení odkazu zapomenutých autorů je nesporná kvalita jejich děl a potenciál oslovovat čtenáře napříč všech věkových kategorií. Způsoby, jak naplnit potenciál kvalitní poválečné memoárové literatury, by mohly být předmětem dalšího zkoumání autora v případné navazující práci.

7 Závěr

Hlavním cílem diplomové práce bylo popsat kulturně-politické ovzduší období tzv. třetí republiky a v jejím kontextu analyzovat díla vybraných autorů memoárové literatury s tematikou koncentračních táborů. Mezi dílčí cíle patřilo charakterizovat prozaickou tvorbu poválečného tříletí tak, aby vyplynuly základní rozdíly mezi dokumentární literaturou a fiktivní epikou. Vzhledem k dosaženým výsledkům práce lze usoudit, že práce splnila všechny vytčené cíle, které byly stanoveny v úvodu.

První část práce se věnovala charakteristice kulturně-politického ovzduší poválečného Československa. Dle očekávání se ukázalo, že větší část spisovatelů podlehla agitaci prosocialisticky orientovaného křídla a do své tvorby zabudovala prvky politické angažovanosti. Vinou toho se, až na výjimky, v oblasti prozaické tvorby produkovala literatura nevalné úrovně, na čemž se ve svých publikacích shodli jak Jiří Brabec, tak i Pavel Janoušek.

V diplomové práci rovněž demonstrováno, že vedle výrazně politicky angažovaných směrů vznikaly i umělecké koncepce založené na svobodném a ničím nesvázaném tvoření. Důkazem toho byla například *skupina 42*, v čele s Jindřichem Chalupěckým, či *Kulturní svaz* s požadavkem svobodného umění. Byť se tedy komunisté prosadili takřka do všech nejdůležitějších a nejvlivnějších kulturních pozic (např. ministerstvo kultury, informací, různé odborové a svazové posty), nelze jednoznačně říci, že jejich postavení v oblasti umění bylo naprosto dominantní. Dle závěrů práce můžeme usuzovat, že úloha spisovatelů na cestě k únorovému převratu sice nebyla zanedbatelná, avšak nelze ji zároveň přisuzovat zásadní význam. Právě příčiny je třeba hledat v hlubších souvislostech, které však nebyly předmětem této práce.

V další části diplomové práce se zkoumala prozaická produkce poválečného tříletí. Spojujícím prvkem pro většinu děl se stalo téma války a okupace. V rámci fiktivní epiky se ukázalo, že autoři pro hlubší myšlenkové sdělení často užívali různé formy alegorie na pozadí jiné historické látky. Projevilo se to především u autorů, kteří sice svá díla napsali již za války, ale publikována byla až po jejím skončení. Zmíňme například Olbrachtova *Dobývatele* či *Makanu – otce divů* od Jiřího Weila. V jiném kulturním kontextu vyrůstala díla Egona Hostovského, jehož tvorba je hodnocena lépe

než produkce domácích autorů. Poměrně ostrou kritiku si vysloužil například i povídkový soubor *Němá barikáda* Jana Drdy.

Další část diplomové práce se blíže zaměřila na dokumentární literaturu s tematikou koncentračních táborů. Očekávané zjištění je, že tento typ produkce z hlediska kvantity jasně překonal epiku fiktivní, která přeci jen poměrně složitě hledala formu pro vyjádření tak strašlivého traumatu. Rovněž se ukázalo, že většina děl daného okruhu se od sebe obsahově příliš nelišila, rozdíly se projevovaly především ve formě zpracování. Jedna skupina děl vykazovala větší snahu obohacovat osobní linii o perspektivu druhých či o podpůrné materiály rozšiřující znalosti daného tématu (například *Záznamy z Buchenwaldu* Lva Sychravy), zatímco druhá skupina děl se držela individuální perspektivy s důrazem na emotivnost výpovědi (*Plyn, plyn, ... pak Oheň* od Františka Krause).

Stěžejní část práce se zaměřila na detailní analýzu děl Lva Sychravy (*Záznamy z Buchenwaldu*), Jiřího Beneše (*V německém zajetí*) a Františka Roberta Krause (*Plyn, plyn, ... pak oheň*). Pro všechna díla je sjednocujícím prvkem především společný cíl, a to podat zprávu, jež usvědčí německý národ z těch nejohavnějších zločinů proti lidskosti. Zkoumané texty se rovněž ve všech případech shodovali výrazně naturalistickým pojetím tématu. U každého jednotlivého autora se prokázala určitá převládající tendence. Sychravovy *Záznamy z Buchenwaldu* jsou charakteristické především svým úvahovým charakterem. Mnohdy se navíc úvahy odklánějí od hlavní linie díla, čímž získávají více obecnou platnost. Publikace Jiřího Beneše působí ze všech tří děl nekomplexněji. Je totiž velice kvalitní jak po jazykové, tak i obsahové stránce. Výrazně se zde projevuje především charismatická osobnost autora opírající se o pevná morální pravidla. V případě knihy Františka R. Krause můžeme výrazněji sledovat snahu o co největší emotivnost díla. Pro jeho dílo je příznačný výrazně dramatinizovaný literární projev a tendence k beletrizaci.

V poslední části práce je obsažena úvaha nad tím, proč se analyzovaní autoři ocitli na samotné periférii čtenářského zájmu, i když jejich díla stále mohou bezesporu oslovovat široké čtenářské spektrum. V tomto ohledu nelze exaktně pojmenovat příčiny, ale lze se domnívat, že typ dokumentaristické prózy je především ve školním prostředí přehlížen z důvodu jednostranné orientace na beletristickou literaturu. Vzhledem k nevyužitému potenciálu „zapomenutých“ autorů by jistě bylo vhodné navázat další prací, jež by naznačila způsoby, jak danou literární oblast zviditelnit, a to především na základních a středních školách.

Resumé

The aim of this thesis was to describe a cultural and political atmosphere of the period between 1945 and 1948 and in its context to analyze works of chosen authors with the topic of concentration camps. Deeply researched were following writers: Lev Sychrava (Notes from Buchenwald), Jiří Beneš (In the captivity) and František Robert Kraus (Gas, gas...,then Fire). These names were chosen because of their potential to show characteristic features of documentary literature in this field.

The first extensive part with the name "Chaotic intermezzo" demonstrated the strong connection between the politic and art. How it is reflected in the concrete works was also aim of this sequence.

The most important part of this work provided a detailed analysis of mentioned authors. It was shown that the work of all them is very valuable because they enriched researched area of production with new features. The works were also compared to each other and it was demonstrated that they have many commons features. Different was mainly the style of narration

The last part of this thesis dealt with the following question: Why are mentioned authors in the background of interest? One of the possible answers is the plentiful amount of works in this field which are temporarily distributed. The follow-up thesis should find ways how to revive the interest of the readers, especially in the elementary and high school.

Seznam literatury

Knižní publikace

BENEŠ, Jiří. *V německém zajetí*. Praha: Melantrich, 1945.

ČAPKA, František a Jitka LUNEROVÁ. *1948: Vítězný únor: cesta k převratu*. Brno: CPress, 2012. Zlomové okamžiky. ISBN 9788026400899.

FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 2., opr. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN 8071928488.

JÄCKEL, Eberhard. *Německé století: historická bilance*. Praha: Argo, 2004. ISBN 8072036173.

JANOUSĚK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945-1989, I. díl*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1527-3.

JANOUSĚK, Pavel. *Přehledné dějiny české literatury 1945-1989*. Praha: Academia, 2012. Literární řada. ISBN 9788020020574.

KOSATÍK, Pavel. *Ferdinand Peroutka: pozdější život (1938-1978)*. Praha: Paseka, 2000. ISBN 8071852945.

KRAUS, František R. *Plyn, plyn..., pak oheň*. 2. vydání. Havlíčkův Brod: Jiří Chvojka, 1946.

LUSTIG, Arnošt. *Eseje: vybrané texty z let 1965-2000*. Praha: H & H, 2001. opr. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN 8073190001.

PERNES, Jiří. *Lev v kleci: návrat Lva Sychravy z emigrace v roce 1955*. Praha: AV ČR, 2007.

SYCHRAVA, Lev. *Záznamy z Buchenwaldu*. Praha: Pokrok, 1946.

Periodika

BRABEC, Jiří: Poznámky k české literatuře 1945–1948, in *Orientace* 1, 1966, č. 1-5.

Hlas osvobozených. R. Praha: Svaz politických vězňů, 1946, č. 12.

PEROUTKA, Ferdinand: *Tvoř, umělče...*, in *Dnešek* 1, 1946, č. 8.

Internetové zdroje

Prezentace knihy „V německém zajetí“. *Praha.eu*. [online]. Dostupné z URL: < http://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/magistrat/tiskovy_servis/tiskove_zpravy/prezentace_knihy_v_nemeckem_zajeti.html >. [cit. 2017-06-28].

Lev Sychrava – benešovec, který lezl Benešovi na nervy. *Rozhlas.cz*. [online]. Dostupné z URL: < http://www.rozhlas.cz/plus/portrety/_zprava/lev-sychrava-benesovec-ktery-lezl-benesovi-na-nervy—1350320 >. [cit. 2017-06-28].

Můžeme si za únor 1948 sami? *Respekt.cz*. [online]. Dostupné z URL: < <https://www.respekt.cz/fokus/muzeme-si-za-unor-1948-sami> >. [cit. 2017-06-28].

Sto let Františka Krause. *Holocaust.cz*. [online]. Dostupné z URL: < <http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2003/listopad-5/stolet-frantiska-r-krause/> >. [cit. 2017-06-28].